DE ATLANTIKWALL
Informatie- en vakantiekrant met tips, routes en verhalen

WADDEN

ATLANTIKWALL IN HET WADDENGEBIED

VERTELT DE VERHALEN ACHTER HET BETON

Plaatjes van kinderen, spelend op de bunkers in de duinen. Met oude fotoboeken van vakanties op de Waddeneilanden, zou je er een rijke collage van kunnen maken. Voor veel mensen is het een herkenbaar beeld. Veel minder mensen kennen de verhalen achter deze betonnen monumenten. Het project ‘Atlantikwall in het Waddengebied’ wil die verhalen vertellen.

Op tien locaties is de afgelopen tien jaar hard gewerkt om de geschiedenis van het Waddengebied in de Tweede Wereldoorlog zichtbaar te maken. Met veel enthousiasme, veel kennis en vooral heel veel tijd, zijn bunkers uitgegraven, routes uitgestippeld en verhalen verzameld.

Het meeste is gedaan door vrijwilligers. Vooral op de eilanden, waar veel van het militaire erfgoed onder het zand was verdwenen. Soms door menselijk handelen en soms door weer, wind en tijd. Een deel van deze betonnen kolossen is van zijn deklaag ontdaan en ingericht als museum. Ook langs de kust is erfgoed opgeknapt, gerenoveerd en soms in beeld teruggebracht en er zijn tentoonstellingen en bezoekerscentra geopend.

> Lees verder op pagina 2

12
Bezoek de tien locaties

17
Graven naar het verleden

19
Verbeten strijd in lucht en op zee

23
Mooie ontmoetingen

Voorwoord

In ons land is al jaren een groeiende belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog. Dat geldt voor Nederlanders, maar net zo goed voor veel buitenlandse gasten. Na de oorlog was er amper aandacht voor mens, verhaal en bouwwerken; alles stond in het teken van vergeten en wederopbouw. Pas de laatste jaren is er vooral voor het 'schurende erfgoed' van onder meer de Duitse Atlantikwall weer volop belangstelling.

Op veel plekken won de natuur stukje bij beetje terrein terug. Soms een handje geholpen door de mens. Toch, als je goed kijkt, zie je de sporen nog. Onnatuurlijke hoogtes, betonresten, roestige ijzer of vreemde kuilen die duiden op een onderliggende bunker of barak. Of, iets moeilijker te ontdekken, de vele verbindingen tussen de bouwwerken: loopgraven of ondergrondse gangenstelsels.
Toch duurde het tot 2011 voordat in het Waddengebied de tijd rijp was voor het vastleggen van de laatste getuigenissen, het bewaren van fysieke overblijfselen en het 'beleven' van deze bewogen, nog zo tastbare geschiedenis. In België en aan de Franse kust bij Normandië is herinneringstoerisme al decennia big business. Maar nu hebben we ook op de Waddeneilanden en langs de waddenkust maar liefst tien locaties die samen het verhaal vertellen van de 'Atlantikwall in het Waddengebied'.
Met geld van het Waddenfonds en de drie waddenprovincies hebben diverse musea, erfgoed- en natuurorganisaties de uitdaging slagvaardig opgepakt. Samen met vele enthousiaste en deskundige vrijwilligers is een veelomvattend miljoenenplan uitgevoerd. Met een prachtig nieuw Atlantikwall Centrum in Huisduinen, bijzondere plekken om te bezoeken, en een gevarieerd aanbod van lezingen, rondleidingen, routes, lesmateriaal en een uitgebreide website. En marketingorganisatie Visit Wadden zorgt de komende jaren voor promotie in binnen- en buitenland.

Met deze eenmalige informatiekrant boordevol verhalen sluiten we dit bijzondere project af. Dat kan niet zonder iedereen te bedanken die er op een of andere wijze aan heeft bijgedragen. Niet in de laatste plaats de enthousiastelingen die al vroegtijdig in de verbindende kracht van dit project geloofden. Tezamen met de projectteams op de locaties en het regieteam, waarvan ook ik deel mocht uitmaken, zijn we erin geslaagd dit 'schurende erfgoed' op een waardige en duurzame manier een plek te geven. In de collectieve herinnering, die ook na 75 Jaar Vrijheid onverminderd actueel is en als verhaal, dat nu weer voor een breed publiek toegankelijk is.

Kees Terwisscha van Scheltinga,
namens het regieteam van
'Atlantikwall in het Waddengebied'

Vervolg van pagina 1

Bombardementen
De bunkers in het Waddengebied behoren tot de zogenaamde Atlantikwall, een meer dan zesduizend kilometer lange Duitse verdedigingslinie die het Europese vasteland tegen een geallieerde invasie moest beschermen.

Het Waddengebied speelde hierin een belangrijke rol. Het lag op de route van de Engelse vliegtuigen die de Duitse industrieterreinen en steden bombardeerden. Het Duitse leger probeerde de verwoestende vluchten vanaf de eilanden tegen te houden. Op het vasteland waren vooral Den Helder (met 88 zware bunkers), de kazematten op de Afsluitdijk en Termunten belangrijke punten in de Duitse verdediging.

Hernieuwde belangstelling
Direct na de oorlog wilden bewoners van het gebied liefst zo min mogelijk worden herinnerd aan de verschrikkingen van 1940-1945. Bunkers werden verwaarloosd, bleven als ruïnes achter of verdwenen onder het zand. De dynamiek van de Waddenzee, waardoor eilanden langzaam verplaatsen, hielp een handje. Een deel van het erfgoed werd opgeslokt door de golven.
Maar naarmate de tijd verstreek, nam de aandacht voor dit schurende erfgoed toe. Steeds meer mensen vinden het belangrijk dat de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog 'levend' wordt gehouden. Dat merken ook de vrijwilligers van Atlantikwall in het Waddengebied. De belangstelling voor de musea en bezoekerscentra is groot. De Tigerstelling op Terschelling is zelfs een van de drukst bezochte attracties op het eiland.
Sommige bezoekers komen van heinde en ver om de plek te bezoeken waarover in de familie al decennia verhalen gaan of waar een vader, grootvader of oom is omgekomen. Het laat zien hoe waardevol deze locaties zijn en dat al het werk van de afgelopen jaren meer dan de moeite waard is geweest.

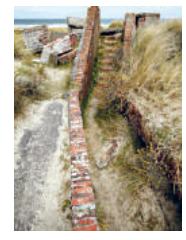

Themaroutes vanuit elke locatie

Vanuit alle bezoekerscentra en musea zijn routes uitgezet langs plekken die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog. In deze krant worden er twee uitgelicht. De route langs de Friese kust waarin de luchtoorlog centraal staat en de route door Den Helder, dat tijdens de oorlog grotendeels werd verwoest.

DRIE GENERATIES BEZOEKERS

De bunkers, de geschiedenis, de verhalen; de Atlantikwall in het Waddengebied trekt jong en oud. Waarom bezoeken zij de bunkermusea en wat betekenen ze voor hen?

"Het is natuurlijk een spannend verhaal"

Vanaf de eerste rondleiding naar Stelling 12H op Vlieland waren Willem Jan Ruiter en zijn gezin van de partij. Toen lagen de bunkers nog voor 90% onder het zand. Willem Jan vindt plekken als deze even indrukwekkend als belangrijk.

"We hebben twee jongens, die vonden dat verborgen bunkercomplex natuurlijk een spannend verhaal." Twee keer per jaar komt de familie Ruiter naar Vlieland en volgde het graaf- en herstelwerk. "Wat een gigantisch huzarenstuk." Helpen met graven ging niet vanuit woonplaats Rotterdam. Wel pikte Willem Jan na een oproep op Facebook een gietijzeren waterpomp op in Den Haag. "Op de veerboot stonden mensen wel even raar te kijken!" Daarnaast gaf hij een financiële bijdrage voor een fornuis. "Zo kan iedereen op zijn manier een steentje bijdragen."
"Het is belangrijk dat de verhalen aan de volgende generaties worden verteld. Onze vrijheid en vrede zijn niet vanzelfsprekend. Als Rotterdammer had ik er eerst wel moeite mee dat Vlielanders redelijk overweg konden met de bezetter. Maar ik leerde het ook van een andere kant te bekijken. Veel keus hadden ze niet en met de heersende armoede zorgden de Duitsers voor wat broodwinning. Wat er op de wal precies gebeurde was nog niet bekend. De meeste soldaten hier waren ook maar gewone jongens."

"Ik ga hier altijd naar de dodenherdenking. Alle graven worden netjes gehouden, ook van Engelse piloten en Duitse soldaten. Het is mooi hoe respectvol Vlieland omgaat met de nagedachtenis."

"Elke keer is er wel iets nieuws gedaan"

Marco Reder uit Zwanenburg komt al zijn hele leven op Terschelling. Vroeger speelde hij wel bij de bunkers, maar verder had hij er nooit zo bij stilgestaan. Dankzij een campinggenoot werd hij echter een terugkerende bezoeker van Bunker Museum Terschelling.

"Die campinggenoot is vrijwilliger bij het museum, hij doet ook rondleidingen. Hij vertelde er steeds zo enthousiast over. Nu kom ik er regelmatig. Je leert er zoveel van. De belangstelling komt ook wel doordat mijn opa voor de oorlog op Terschelling gemobiliseerd was."
"Het meest indrukwekkende vind ik hoe de vrijwilligers met scheppen en emmers al dat zand eruit hebben gehaald en hoe ze het verhaal laten zien. De rol van Terschelling in de Atlantikwall, hoe belangrijk die radar was, hoe de Duitsers te werk gingen. En met name hoe Terschellingers dat beleefden. De Terschellingers en de Duitsers leefden toch wat langs elkaar heen, ze konden meer dan op de wal hun eigen gang gaan."

"Soms kom ik met mijn vrouw, een andere keer met de kinderen. Of als er vrienden op bezoek zijn, dan is het een ideaal uitje. Elke keer als je hier komt, is er wel weer iets nieuws gedaan. Daardoor blijft het leuk."

"Zo kun je het je beter voorstellen"

Kornwerderzand vinden ze allemaal een interessante plek. Drie generaties van de familie Huitenga beleven de kazematten elk op hun eigen manier.

Sil en zijn neef Desmond (samen op de foto) vonden het leuk om alle gebouwen van Kazemattenmuseum Kornwerderzand te bekijken. Om vanuit een geschutskoepel hetzelfde uitzicht te hebben bijvoorbeeld als de soldaten. Sil: "Het is leuk om te zien hoe het was. Dan kun je het je beter voorstellen."

Zijn oudere broer Jort vindt de authentieke militaire inrichting opvallend, en dan ook nog van het Nederlandse leger. "Het is een van de weinige plekken waar je dat kunt zien uit die periode. Verder vind ik het museum gewoon cool vanuit mijn historische interesse."
Die interesse deelt Jort met zijn grootouders. Oma Sadi: "Kinderen lijken oorlog soms te zien als een spannende bezigheid. Het is goed dat je hier kunt zien en horen wat zich heeft afgespeeld. Ik vind het verschrikkelijk dat we in een wereld leven waar je ingesteld moet zijn op verdediging. Tegelijk zie je wat er kan gebeuren als je slecht bent voorbereid, en ook wanneer een bevelhebber op afstand niet goed zicht heeft op de werkelijke situatie. Die dienstplichtige jongens in Kornwerderzand waren eigenlijk kanonnenvoer."

NATUUR EN DE ATLANTIKWALL

Van legergroen naar mosgeel

De natuur kreeg er van langs door de aanleg van de Atlantikwall. De rust werd verstoord, het leefgebied van planten en dieren aangetast en duinen werden flink verzwakt. Toch vond zij uiteindelijk haar weg terug. Voor een aantal soorten zijn de bunkers nu zelfs een welkome verblijfsplek. Boswachter Jan Willem Zwart pakt de fiets en laat het zien op Schiermonnikoog.

Aan de rand van het dorp stapt Jan Willem Zwart even af, zoals hij langs deze bunkerroute vaker zal doen. Daar stond in de oorlogsjaren een grote veldkeuken, wijst hij. Er rest nu alleen een kleine verhoging in het gras tussen de Badweg en de ijsbaan. Ook vanaf het fietspad in de duinen blijkt het vaak een kwestie van goed kijken voor sporen van de Atlantikwall. Zowel brokstukken als complete bunkers liggen verscholen in het landschap, de meeste na al die tijd onder dikke lagen zand en vegetatie. Hier en daar steekt een stuk beton uit en Jan Willem, weer afgestapt, laat achter een klein duintje een met helmgras begroeide kuil zien. Daar moet een toegang naar een bunker zitten. Verderop pakt hij een varkensribbetje op dat tussen wat serviesscherven uit een omgewoeld stukje zand steekt. Afval, omhooggehaald door 'schatzoekers'. "Dat is niet helemaal de bedoeling. Maar er zal hier een keuken in de buurt geweest zijn."

Ook verder het duingebied inlopend – "Pas op voor dat gat" – blijkt de Atlantikwall alom aanwezig. Schutterputten, munitiebunkers, een communicatiepost en allerlei andere bunkers liggen verspreid in en onder een behoorlijk deel van de duinen. "Maar het mooie is dat de natuur het gewoon weer overneemt."

Kustduinen zijn zeldzaam

Gelukkig maar, want ook al zijn wij gewend aan zandstranden en duinen, wereldwijd zijn kustduinen een zeldzaamheid. Bedenk dan ook nog dat er honderden soorten planten en dieren in de duinen leven. Jan Willem vindt het prachtig dat hij als coördinator beheer van Natuurmonumenten op Schiermonnikoog mag bijdragen aan het behoud van dit natuurgebied. En daarin is ook plek voor het militair erfgoed.

Aanslag

In eerste instantie betekende de komst van de Duitse militairen een aanslag op de natuur. Omdat hun vijanden de Atlantikwall niet moesten opmerken, werden de bouwwerken zoveel mogelijk ingebed in de omgeving. Met al dat zand en hoogteverschillen waren de duinen ideaal. Er is veel grond afgeplagd om muurtjes voor loopgraven te maken en duinen (gegroeid door een jarenlang samenspel van wind en onder andere helmgras) zijn vergraven, verplaatst en bebouwd.

De Wassermannbunker bijvoorbeeld, die nog steeds fier op het hoogste duin van Schiermonnikoog staat. "Daarvoor zijn eerst meters duin afgegraven, om vervolgens het naastliggende duin over de bunker te gooien", vertelt Jan Willem. Zonder helmgras om het zand vast te houden, zorgden zulke ingrepen voor een sneller verstuiven van het zand. Andere bunkers werden bedekt met camouflagenetten of struiken. Er kwamen vele bunkers, zelfs een heel bunkerdorp. Planten en dieren delfden het onderspit.

"Uileballen verraden de aanwezigheid van kerkuilen"

Wie had gedacht dat al dat beton, die vochtige, vaak ondergrondse en meest voor mensen ontoegankelijke gebouwen, tegenwoordig juist belangrijke plekken zijn voor een aantal diersoorten? Vleermuizen bijvoorbeeld, die er overwinteren en paren. Ook vlinders, wilde bijen, andere insecten en amfibieën zoals salamanders maken er dankbaar gebruik van. Sommige dieren storen zich niet aan de aanwezigheid van mensen, zoals bij Museumbunker Schlei. "Kijk, daar bovenin zitten zwaluwnesten", zegt Jan Willem. Een stukje lager verraden uilenballen de aanwezigheid van vermoedelijk kerkuilen.

Kieskeurig

Ook het kieskeurige korstmos vindt zijn plek: op verweerd beton, precies daar waar de temperatuur naar de zin is en met genoeg zonlicht, schone lucht en lekker droog. Maar als je het hebt over natuur en de Atlantikwall, dan is er nog een voordeel. Jan Willem pakt zijn verrekijker en verheugt zich al wanneer hij de Wassermannbunker beklimt: het dak geeft een fenomenaal uitzicht over de natuur van Schiermonnikoog.

Foto's Natuurmonumenten

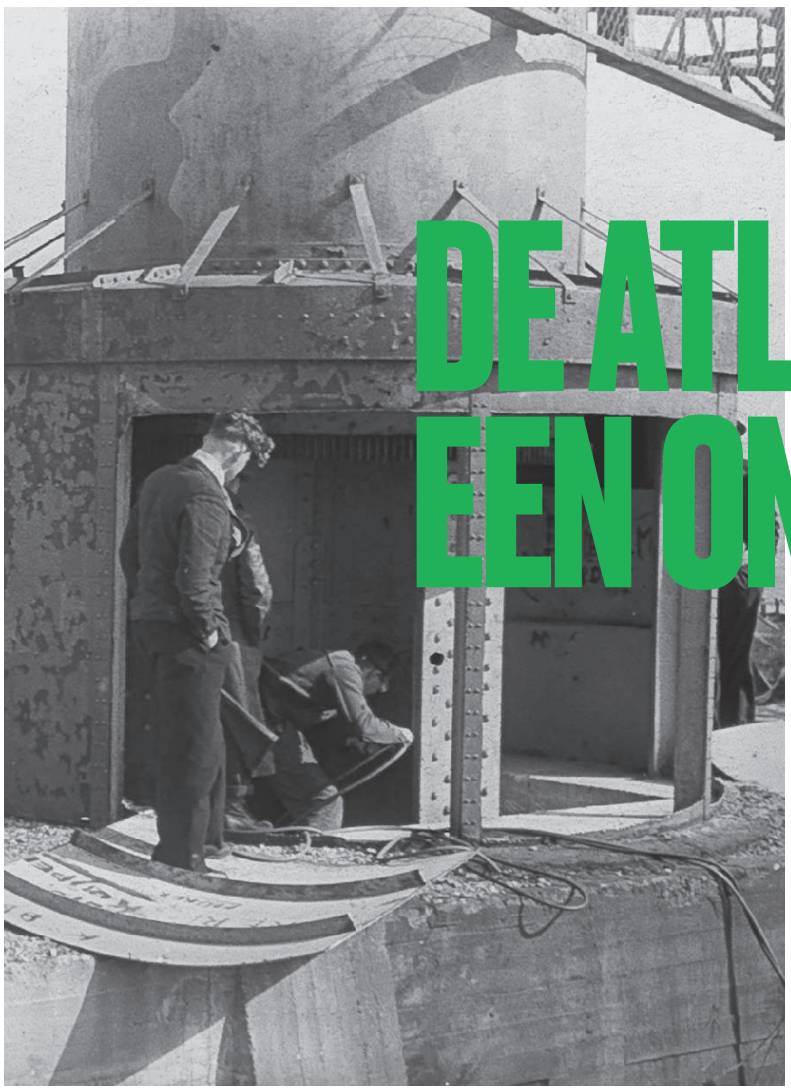

Verdedigingslinie van 6000 kilometer moest kust verdedigen

DE ATLANTIKWALL: EEN ONNEEMBARE VESTING

De Atlantikwall was de naam van de Duitse kustverdediging die langs de West-Europese kust werd gebouwd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voor de bouw van de bunkers, versperringen en hindernissen zijn vele woningen en gebouwen gesloopt. Ook de natuur heeft veel te lijden gehad onder de bouw. Duinen werden vergraven en verbouwd en bossen gekapt. Het landschap is voor altijd veranderd door de Atlantikwall.

De naam 'Atlantikwall' is een bétje misleidend, want het ging niet om een letterlijke muur, maar om een verdedigingslinie van ruim 6000 kilometer van Noorwegen tot de grens van Spanje. De verdedigingslinie bestond uit grotere en kleinere steunpunten die de belangrijkste strategische plaatsen van de kust moesten verdedigen en samen een 'onneembare vesting' vormden. Daarnaast is de linie niet overal 'Atlantisch'. Een deel loopt langs de Noordzee en het Kanaal.

Van offensief naar defensief

In de zomer van 1940 bezette Duitsland heel Noord- en West-Europa. De volgende stap was de oversteek naar Engeland. Tegelijkertijd werden er op verschillende strategisch belangrijke plaatsen langs de West-Europese kust, zoals havens, maatregelen genomen tegen Britse aanvallen vanuit zee. Deze eerste kustbatterijen vormden het begin van de linie. Hun belangrijkste doel was echter de ondersteuning van de Duitse aanval op Engeland vanaf de Franse kust.

Tijdens de Slag om Engeland won de Britse luchtmacht echter aan kracht. Eind 1940 had ze de overmacht in de lucht gekregen. Een Duitse aanval op Engeland was nu onwaarschijnlijk geworden en het leek erop dat de West-Europese kust voorlopig de grens van het Duitse Rijk zou blijven.

Het doel van de batterijen verschoof daarom van offensief naar defensief. Door de deelname van de Verenigde Staten in december 1941 was het daarnaast ook zeer waarschijnlijk dat er een invasie zou gaan plaatsvinden. De vraag was alleen nog wanneer. Een goede verdediging van de kust was nu cruciaal.

Een kralenketting van verdedigingswerken

Daarnaast was in de zomer van 1941 Operatie Barbarossa, de Duitse invasie van de Sovjet Unie, eveneens van start gegaan. Dit ging alleen niet zo voorspoedig als gedacht. Hitler had nu de dreiging van een oorlog op twee fronten en manschappen waren vooral nodig aan het oostfront.

Een kralenketting van verdedigingswerken

Daarom begon het Duitse leger met de uitbreiding van de bestaande verdedigingswerken.
Tussen kustbatterijen werden artilleriestellingen gebouwd. Zo werd het idee van een onderbroken linie, een kralenketting van verdedigingswerken, al meer werkelijkheid. Dit werd de Neue Westwall genoemd. De Neue Westwall moest een groot incasseringsvermogen hebben, waardoor manschappen efficiënt ingezet konden worden en een gebied met zo weinig mogelijk manschappen kon worden verdedigd. Op die manier kon Hitler genoeg soldaten vrijmaken voor het oostfront.

De bouw van de Neue Westwall liep echter niet zoals gepland door te weinig materieel en manschappen en ook het ontwerp kon Hitlers goedkeuring niet wegdragen. In augustus 1942 werd daarom gestart met een nieuw bouwprogramma en propaganda-offensief: de Atlantikwall. De geallieerde inval in de Franse haven Dieppe op 19 augustus was eveneens aanleiding voor de nieuwe aanpak. Deze aanval was niet succesvol, maar was wel een waarschuwing. Een nieuwe aanval was niet uitgesloten. De Atlantikwall moest dit voorkomen.

Een onneembare vesting aan de voor- en achterzijde

De bouw van de verdedigingslinie kwam nu goed op gang. Er was niet alleen aandacht voor de voorzijde van de Atlantikwall, maar ook voor de achterzijde. Rond de kustbatterijen, met geschutsbunkers en vuurleidingspost, kwamen bunkers voor flankerend vuur aan de voor- en de achterzijde. Achter de geschutsbunkers kwamen munitiebunkers en manschappen- en keukenbunkers. Verspreid langs het front werden Todt-bruks gebouwd, kleine bunkers als schuttersput voor één man. Meer landinwaarts lagen commando-, communicatie- en hospitaalbunkers. Flak-batterijen (luchtafweer) beschermden de stellingen te-

gen luchtaanvallen. Deze werden geholpen door zoeklichten en de informatie die zij van de verschillende radars doorkregen via de commandocentra. Daarnaast vlogen er jagers in de lucht die vijandige vliegtuigen uit de lucht schoten.

"De radarinstallaties detecteerden vliegtuigen vanaf grote afstand"

De radarinstallaties konden vliegtuigen al vanaf grote afstand detecteren. De signalen die ze oppikten werden doorgestuurd naar grote commandobunkers verder landinwaarts. Hier werden alle be-

wegingen van vijandelijke en de eigen vliegtuigen verzameld. Deze informatie werd geprojecteerd op een glazen scherm waarop de kustlijn was afgebeeld en coördinaten stonden. Zo had men overzicht over het hele gebied.

Het landfront moest de achterkant van de Atlantikwall verdedigen tegen onder andere tangbewegingen, waarbij de geallieerden tegelijkertijd vanaf de zijkanten en vanuit de rug aanvielen. Er werden daarom langs vele kilometers van de kust anti-tankgrachten, anti-tankmuren, drakentanden (piramidevormige betonnen obstakels) en batterijen gebouwd.

Eind 1943 kwam veldmaarschalk Erwin Rommel de Atlantikwall inspecteren. Naar aanleiding daarvan werd de verdedigingslinie verder aangepast. Volgens Rommel moest de vijand bij een invasie al op zee vernietigd worden of in ieder geval worden tegengehouden op het strand. Als de geallieerden vaste voet aan de grond kregen, zou het Duitse leger namelijk niet meer in staat zijn hen te verslaan. Op de vloedlijnen en stranden werden hindernissen geplaatst, waaronder de zogenaamde Rommelasperges: een rij schuin ingegraven palen. Ook de achterkant van de linie werd uitgebreid met mijnenvelden en talloze versperringen.

Voorgoed veranderd landschap

Tot aan het eind van de oorlog is er nog aan de Atlantikwall gebouwd. Het Duitse leger maakte hierbij goed gebruik van het landschap langs de kust. Het duinlandschap was zeer geschikt om bunkers in te verstoppen en hoge duinen waren ideaal voor radars en uitkijkposten. Maar om alle bouwmaterialen bij de kust te krijgen werden er ook werksporen en klinkerwegen aangelegd, waar nu soms nog resten van zijn te zien. En om een bunker vervolgens in een duin te kunnen bouwen, moest er eerst wel een grote bouwput worden gegraven. Hierbij werd de beplanting vernield, waardoor de wind vrij spel had. Na de bouw van de bunker werd alles wel weer 'hersteld': het zand en de planten werden teruggeplaatst.

Maar de planten overleefden dit vaak niet, waardoor het duin begon te verstuiven. Ook werd er steeds meer hout gekapt, waardoor vele hectares bos verloren gingen.

Na de oorlog werden de duinen wel opnieuw deskundig beplant, maar de bunkers in de duinen hielden ze kwetsbaar. Ook verzakten bunkers soms, met alle gevolgen van dien. Na de stormvloedramp van 1953 werden de overgebleven verdedigingswerken daarom helemaal afgedekt. Het resultaat zijn rechthoekige en platte duinen, met name aan het strand. Hoewel er dus wel werd ingespeeld op het landschap, heeft de bouw van de Atlantikwall het aanzien van de West-Europese kust toch voorgoed veranderd.

Slag om stad en ommeland

3 dagen
vanaf
€ 149 p.p.

…en dan ineens schijnt de hel losgebarsten in de stem van een van de Duitsers: "WO IST DER JUNGE?" Weldadig rustig klinkt daarop Pa zijn stem: "Ik heb u al eerder gezegd dat ik niet weet waar mijn zoon is".

En dan ineens die twee schoten. Ze branden door mijn ziel. O, als eens… Maar nee, dat kán niet. Ze gaan toch niet… nee, natuurlijk niet, dat is onmogelijk. Ik kán het niet van me afzetten: ze hebben Pa…

Dit is het verhaal van mijn oma, Gé Omta. Haar broers werden gezocht, en zaten ondergedoken op de boerderij in Bierum. Vele huiszoekingen hebben ze moeten doorstaan, van onder andere 'De Beul van Appingedam', Siert Bruins. 9 September 1944 was de dag die mijn oma nooit is vergeten…

Francien Everts, kleindochter van Gé Omta

Dit verhaal is de aanleiding voor het arrangement Slag om stad en ommeland.
U bezoekt de locaties waar hevig is gevochten en maakt de 6-dorpen tocht met 6 aangrijpende verhalen uit de oorlog. Hier vindt een u aantal nog overgebleven bezienswaardigheden uit deze tijd.

De reis is inclusief:

- **Minimaal 2 overnachtingen in stad of ommeland:**
  - o.b.v. logies en ontbijt
- **Begeleide WO-II rondleiding door de stad Groningen**
  De gids begeleidt u bij een 2 uur durende rondleiding en is lid van The International Guild of Battlefield Guides, badgenummer 70 en daarom uitstekend op de hoogte van de stad en haar oorlogsgeschiedenis.
- **U fiets of wandelt de 6 dorpen bevrijdingstocht (ca. 22 km) aan de hand van zes oorlogsverhalen uit de omgeving.**
  - **Rondgang o.b.v. eigen vervoer langs de kernlocaties zogenoemde Pocket Delfzijl incl. uitgebreide beschrijving** (o.a. Bierum, Delfzijl en Termunten o.a. Batterij Fiemel)
- GGTO Garantiefonds
- Uitgebreide reisbescheiden

MEER INFORMATIE:
Deze reis is samengesteld door Travel4reasons
in samenwerking met Visit Wadden.
Meer lezen? Zie pagina 11 en 13. Voor informatie en reserveringen, kijk op: **www.visitwadden.nl/bevrijdinggroningen**

TRAVEL4 REASONS

Voorbehoud:
Corona: Niet-noodzakelijke reizen worden op het moment van het drukken van deze krant afgeraden, (medio februari 2021) Hopelijk kunnen we snel weer normaal op reis. De arrangementen zijn altijd onder voorbehoud van de ontwikkelingen rondom het coronavirus, adviezen vanuit het RIVM en de maatregelen die door de overheid zijn genomen.

WOII nog lang geen vergeten geschiedenis

Dit jaar is het 75+1 jaar geleden dat er een eind kwam aan de Tweede Wereldoorlog. Het aantal mensen dat nog uit eigen ervaring over de oorlog kan vertellen, neemt snel af. Maar de fascinatie met de oorlogsjaren lijkt alleen maar te groeien. Waardoor komt dat en wat beweegt mensen die de oorlog niet hebben meegemaakt, er toch veel mee bezig te zijn? Hoe geven ze uiting aan hun interesse? En hoe belangrijk is het dat de verhalen verteld blijven worden? Vijf gesprekken over een nog lang niet vergeten geschiedenis.

Ties Groenewold heeft een oorlogsmuseum

Hoe het ooit begonnen is, weet hij eigenlijk niet. Het is er altijd geweest, de fascinatie met de Tweede Wereldoorlog en vooral met wat er in zijn eigen omgeving is gebeurd. Ruim tien jaar geleden begon Ties Groenewold (29) met het fotograferen van bunkers. Daar kwam al snel het verzamelen van vooral foto's bij. "Deze week zag ik bijvoorbeeld nog een fotoalbum van een officier te koop aangeboden die in Delfzijl was gelegerd. Uniek, dat wil ik dan wel koste wat kost hebben."

Inmiddels heeft hij zoveel materiaal dat hij altijd wel iets kan verkopen om de aanschaf van bijvoorbeeld zo'n fotoalbum te bekostigen. Zo wordt zijn verzameling steeds specifieker. Bovenaan het verlanglijstje staat een album van een soldaat die een deel van de oorlog in Middelstum heeft doorgebracht. Er waren 93 soldaten in het dorp waar Groenewold woont en waar hij nu zijn museum heeft. Hier ontvangt hij zo'n zeven- tot negenhonderd bezoekers per jaar. Het museum is een aantal dagen per jaar geopend en op afspraak te bezoeken.

> "Elke soldaat maakte wel zo'n album"

De ruim drieduizend foto's van Groningen in de oorlog maken de collectie bijzonder. Uit het nabijgelegen Winsum heeft Groenewold zelfs twee fotoalbums, maar zijn eigen dorp ontbreekt dus nog. "Elke soldaat maakte wel zo'n album. Direct na de oorlog wilden veel Duitsers niets meer te maken hebben met 'die rommel'. Maar ik hoor nog steeds regelmatig dat er foto's worden weggegooid. Dus of er nog een album uit Middelstum is? Dat maakt de zoektocht ook wel spannend."

Of er ooit een eind zal komen aan zijn zoektocht? Ties Groenewold kan maar één reden bedenken. "Als er brand uitbreekt of de verzameling wordt gestolen, zou ik niet opnieuw beginnen. Dit is iets wat je maar een keer doet."

Call of Duty WWII ©Activision

Pieter van den Heede onderzocht WOII-games

Een geschiedenisdocent op de middelbare school wakkerde zijn passie voor geschiedenis aan. Daarnaast was gamen altijd al een hobby. Na zijn studie geschiedenis in Gent, besloot Pieter van den Heede (30) voor zijn master aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam te onderzoeken hoe games tot verrijkende inzichten kunnen leiden. Het idee dat ze spelers de geschiedenis op een andere manier konden laten ervaren, had hij al wel. Maar hij wilde weten hoe het precies zat. Omdat de Tweede Wereldoorlog een belangrijk thema is in games, besloot hij zich daarop te richten.

Wat hem opviel is dat veel games teruggrijpen op beelden uit films. Dat wekte zijn interesse. Welk beeld krijgen spelers door een game als Call of Duty van de Tweede Wereldoorlog? En wat kun je daar bijvoorbeeld in het onderwijs mee? "Er zijn spellen die een genuanceerder beeld geven, zoals Through the Darkest of Times. Daarin kun je als speler kiezen uit verschillende rollen en moet je morele keuzes maken. Dat is interessant. Zo gaat Through the Darkest of Times nadrukkelijk over verzetsstrijders in nazi-Duitsland."

> "Je voelt hoe kwetsbaar je bent op het slagveld"

Maar juist ook een spel dat stereotieper van aard is, zoals Call of Duty, kan volgens Van den Heede heel relevant zijn om meer te leren over de geschiedenis.

"Als speler voel je hoe kwetsbaar je bent op een slagveld. Die ervaring kan je anders naar een verhaal als de invasie van Normandië laten kijken." Daarnaast kan juist een eenzijdig of vertekend beeld volgens hem in een klas ook een mooi aanknopingspunt zijn voor een discussie. "Als je ziet hoe lang bepaalde stereotypen doorwerken, is het goed als jongeren die leren herkennen en bevragen."

Jörgen Boumans maakt ‘levende geschiedenis’

Als jongen maakte de Limburgse Jörgen Boumans (44) tijdens een vakantie kennis met twee Brabantse leeftijdgenoten. Ze nodigden hem uit om eens langs te komen. Het werd het begin van een bijzondere vriendschap rond een Brabantse scoutinggroep. Toen ze op hun achttiende moesten stoppen met scouting, besloten ze de contributie in een eigen pot te doen en samen activiteiten te blijven ondernemen. Op een dag zagen ze een oude militaire vrachtwagen te koop staan.

Niemand had een rijbewijs, maar ze reden de vrachtwagen naar huis om hem op te knappen. “In die tijd hadden we nog weinig geld en veel tijd”, vertelt Boumans. “We legden allemaal wat in en dan hadden we weer een potje verf.” Met opknappen en ruilen, breidden ze het wagenpark uit. Van een van de vaders kregen ze een vrijgekomen loods als werkplaats in bruikleen.

“Door de jaren heen werd de interesse steeds breder en het materiaal steeds groter en zwaarder.” Er kwam een halfrups en uiteindelijk een tank. Een Duitse Nashorn, waarvan er nog maar één in een Amerikaans en één in een Russisch museum stond. “En dus een in een boerenschuur in Brabant.”

> “Dan hoor je zo veel verhalen, angsten en emoties”

De vriendengroep had zich inmiddels aangesloten bij het Landelijk Platform Levende Geschiedenis om met het materiaal mee te kunnen doen aan evenementen. Ieder jaar spelen ze de slag om de Ardennen zo nauwgezet mogelijk na, maar ze worden ook regelmatig gevraagd voor andere, vaak lokale evenementen. “Er zit een heel stuk geschiedenis achter. Het is interessant om dat allemaal uit te zoeken.”

De aanwezigheid van veteranen maakt een evenement altijd bijzonder. Maar Boumans speelt ook graag voor kinderen, omdat hij het belangrijk vindt dat zij de verhalen leren kennen. Ook de lunch in een originele gaarkeuken die zij organiseerden voor een verzorgingstehuis, vond hij speciaal. “Dan hoor je zo veel verhalen over wat mensen zelf hebben meegemaakt in de oorlog, de angsten en emoties.”

In 2019 sloeg het noodlot voor de vriendengroep toe. Net na het eerste evenement met de Nashorn brak er een brand uit in de werkplaats die alle materiaal vernietigde. De eerste reactie was helemaal te stoppen. Maar dat idee duurde maar even. Nu werken ze met man en macht – ondersteund door een nog lopende crowdfunding – aan het herstel van de tank.

Het project is via de Facebookpagina ‘Nashorn Restauration’ op de voet te volgen.

Laurie Slegtenhorst vergeleek populaire producties over WOII

De broer van haar opa sneuvelde in mei 1940 op de Grebbeberg. Haar opa nam haar elk jaar mee naar de herdenking. Het interesseerde haar zo dat ze geschiedenis ging studeren en zich specialiseerde in herinneringscultuur. Ze deed vrijwilligerswerk in Buchenwald en werkte als educatief medewerker in Dachau. In 2019 promoveerde Laurie Slegtenhorst (33) op een onderzoek naar de populairisering van de Tweede Wereldoorlog in Nederland sinds 2000. Haar proefschrift heet ‘Echte Helden’.

Voor haar onderzoek keek ze hoe populaire producties omgaan met oorlogshelden. Welk beeld laten ze zien en hoe reageert het publiek hierop? Uit het enorme aanbod selecteerde ze drie producties: de musical Soldaat van Oranje, de film Süskind en de Liberation Route Europe. In haar onderzoek keek ze ook naar het lesmateriaal dat bij de producties is gemaakt.

> “De mate van fictie bepaalt de beleving”

Een groot verschil voor de beleving is de mate van fictie. In de musical en film overheerst een verhaal. Dat moet aantrekkelijk zijn voor de kijker door avontuur, liefde en verraad. “Dat is logisch”, vindt Slegtenhorst, “maar het biedt minder ruimte voor nuance. Zeker in Soldaat van Oranje staat goed tegenover fout. In Süskind, met zijn ambivalente held, is dat minder.” Beide producties zetten jongeren wel aan tot nadenken, zeker wanneer docenten er in de klas aandacht aan besteden. “Het lesmateriaal is heel goed. Het stelt bijvoorbeeld veel inlevingsvragen. Dat verbindt de verhalen voor jongeren met hun eigen leven.”

De Liberation Routes doen dat al meer doordat ze authentieke plekken aandoen. Dat triggert de emoties, zag Slegtenhorst tijdens de vele excursies waaraan ze meedeed. “Als je zelf ervaart hoe steil een pad is, kun je je direct voorstellen hoe onmogelijk dat geweest moet zijn voor de soldaten die het als aanvoerroute moesten gebruiken”, geeft ze als voorbeeld. “Dat is geen fictie, maar een ‘echte beleving’.” Ze merkte dit ook sterk bij Amerikaanse en Canadese soldaten die , om hen te eren, tijdens de Vierdaagse in de voetsporen van hun voorgangers liepen die in hier WOII in Nederland hadden gevochten.

Voor Slegtenhorst is het belangrijkste dat de verhalen levend worden gehouden. Populaire cultuur helpt daarbij en spanning en avontuur mogen daar best onderdeel van zijn. “Je trekt meer mensen en het is toch een aanleiding om over de geschiedenis na te gaan denken.”

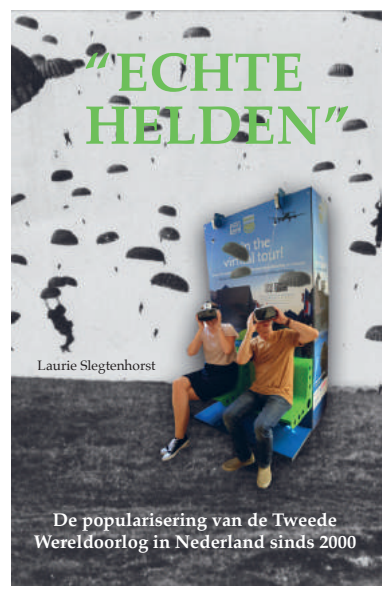

Psycholoog Trudy Mooren over de waarde van herdenken

Als psycholoog weet Trudy Mooren uit haar behandelpraktijk hoe belangrijk herdenken is. Zij werkt bij Arq Centrum’45, het nationale psychotraumacentrum waarin verschillende organisaties samenwerken die zich bezighouden met de verwerking van schokkende gebeurtenissen, zoals een oorlog of aanslag. Daarnaast doe zij onderzoek naar de waarde van herdenken. “Het ritueel op 4 mei, inclusief de twee minuten stilte, raakt nog steeds alle generaties. Het maakt indruk en roept emoties op. Mensen voelen zich na afloop verbonden.”

Hoe mensen deze dagen beleven, hangt sterk af van hun persoonlijke ervaringen, weet zij uit onderzoek. Voor mensen die de oorlog hebben meegemaakt kan het bijdragen aan de verwerking.

Nog steeds. “Je ziet het verdriet aankomen en je weet dat het veilig gekaderd is. Blootstelling is een van de manieren waarop we verwerken. Deze dagen kunnen daarbij helpen.”

Mooren deed ook onderzoek onder kinderen. Ze keek bijvoorbeeld of er een verschil is tussen kinderen in regio’s waarin er veel en waarin er minder aandacht is voor herdenken. “Eigenlijk zijn er altijd wel verhalen in de familie. In regio’s waar op scholen minder aandacht aan de WOII wordt gegeven, is het wel belangrijker dat ouders verhalen delen en de nieuwsgierigheid prikkelen. Natuurlijk zijn er kinderen die zeggen ‘ik heb er niet zo veel mee’, dat is ook prima. Maar de meeste kinderen vinden herdenken belangrijk. En ze willen ook meer zijn dan ‘de generatie die een bloem vasthoudt’. Ze willen begrijpen wat er is gebeurd en wat er wordt herdacht.”

De Tweede Wereldoorlog is nog steeds een heel belangrijk verhaal in onze geschiedenis. Al ziet Mooren wel dat er langzaam ook andere verhalen naar de voorgrond komen, zoals het slavernijverleden en de dekolonisatie. Zij verwacht niet dat dit de waarde die de samenleving hecht aan 4 en 5 mei snel zal verminderen. Ook de verbinding tussen de twee dagen is wat haar betreft belangrijk. “Het herdenken op 4 mei, maakt 5 mei betekenisvoller. Het geeft invulling aan de bevrijding doordat het mensen ervan bewust maakt dat vrijheid niet vanzelfsprekend is.”

> “Kinderen willen begrijpen wat er is gebeurd en wordt herdacht”

Hoe we herdenken is altijd in beweging geweest en zal ook zo blijven. En daarover zal ook discussie blijven bestaan. Sommige mensen vinden dat het over vrijheid in breder perspectief moet gaan, anderen vinden dat het verhaal dan teveel verwatert. Volgens Mooren is voor de psychologische betekenis vooral van belang dat iedereen zijn eigen ‘spoor’ erin kan meenemen. Rituelen hebben die kracht. “Die zijn betekenisvol voor iedereen.”

Fietsen langs een ‘schijnvliegveld’

Honderd man met kruiwagens kwamen op 13 augustus naar het Friese buitendijkse gebied Noarderleech (Noorderleeg). In vier dagen legden zij een vliegveld aan: SF 10 Marrum. SF staat voor ‘Scheinflughaven’.

Op dit schijnvliegveld oefenden Duitse piloten het afwerpen van bommen. In de kwelder die zijn naam eer aandoet, staat nog een eenzame bunker. Het was de waarnemingspost voor het beoordelen van de piloten.

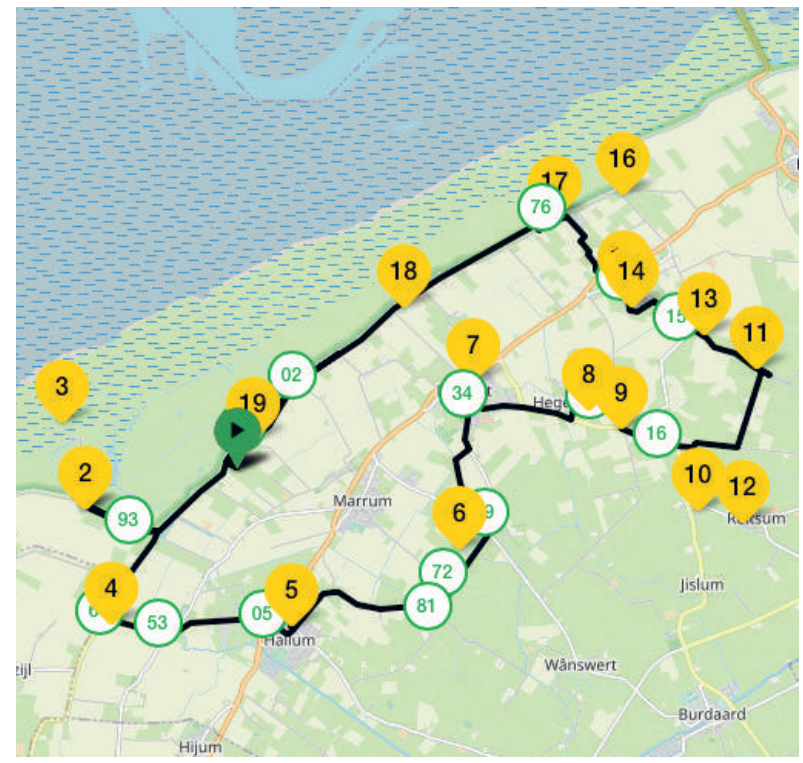

3 Het schijnvlieveld is het eerste bijzondere punt op de route die start bij De Seedykstertoer, aan de voet van de dijk boven Marrum. Er volgen er meer op deze themaroute over de luchtoorlog boven het Waddengebied. Veel van de verhalen langs de route zijn ooggetuigenverslagen.

Zo zag polhoeder (beheerder) Roeda meerdere Duitse vliegtuigen neerstorten in de kwelder. Eén piloot die het overleefde, stapte bij de familie naar binnen en kreeg een kop chocolademelk voor de schrik voordat hij wandelend naar Leeuwarden vertrok.

18 Mooi is ook het verhaal over de familie De Roo die aan de Zeedijk bij Ferwert woonde. Zij hadden een Joodse onderduiker in huis. Bij het opruimen van een nabijgelegen vliegtuigwrak werd een Duitse onderofficier bij hen ingekwartierd, die zijn slaapkamer moest delen met de onderduiker. De laatste kreeg van de onderofficier een paar schoenen van een bemanningslid. Die staan nu als ‘schoenen van de waanzin’ in het Verzetsmuseum in Leeuwarden.

Iets voorbij het huis van de familie De Roo woonde Joeke Andrea met zijn ouders. Ook zij hadden een onderduiker in huis. Joeke had een radio en een wapen uit een vliegtuigwrak gehaald. Hij werd verraden en samen met de onderduiker afgevoerd. Joeke werd in Utrecht gefusilleerd. Bij de boerderij is een herdenkingsbord geplaatst.
De vele persoonlijke verhalen maken de fietsroute langs de Friese kust zeer de moeite waard.
De volledige beschrijving vind je op atlantikwall-wadden.nl.

Wandelen in stad zonder hart

Den Helder heeft zwaar geleden onder de oorlog. Al in mei 1940 werd de stad getroffen door bombardementen van Duitse jagers. Omdat in de stad de Duitse marine, luchtmacht en landmacht aanwezig waren, werd zij vervolgens ook een belangrijk doelwit van geallieerde luchtaanvallen.

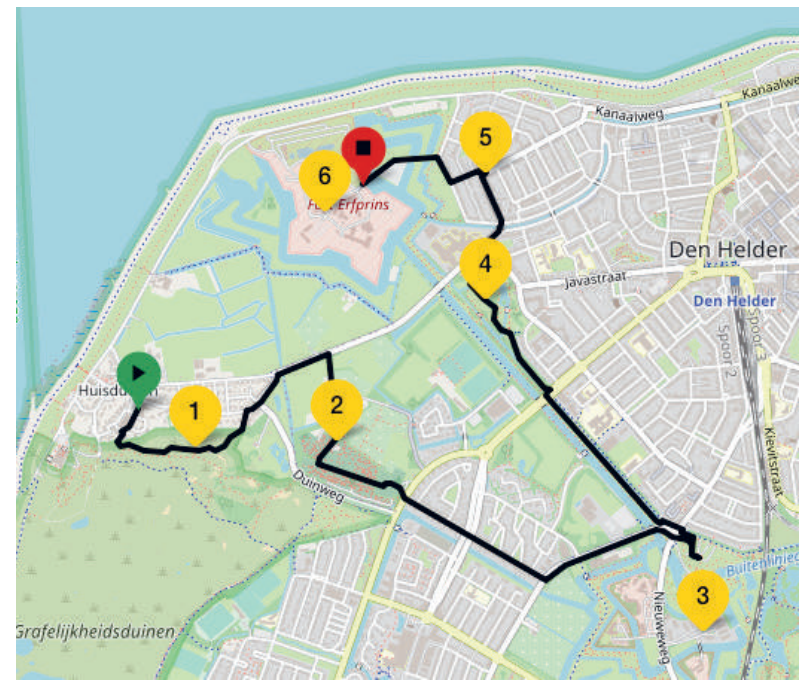

De wandelroute doet inclusief begin- en eindpunt zeven locaties aan waar de geschiedenis van Den Helder in WOII nog is terug zien. De route start op het Galgenveld, waar nu het Atlantikwall Centrum is.

1 In de Grafelijkheidsduinen loopt de wandelroute vervolgens langs de ‘Kroontjesbunker’, die zijn naam dankt aan de vorm. Van dit type bunker zijn er in Europa maar drie bewaard gebleven en dit is de enige die een aantal dagen per jaar toegankelijk is voor publiek. De Kroontjesbunker, was het hoofdkwartier van de Duitse luchtverdediging.

2 De volgende stop is de begraafplaats. Hier liggen de 38 slachtoffers van het ‘Grote Bombardement’. In de nacht van 24 op 25 juni 1940 bombardeerden de geallieerden de Rijkswerf, waarbij ook de stad werd getroffen. Den Helder werd 177 keer vanuit de lucht aangevallen, een triest Nederlands record. In het Timorpark

4 is nog een hulppost te zien. Hier werd tijdens bombardementen of gevechten eerste hulp geboden aan gewonde militairen.

5 Een deel van de route loopt door ‘Ouwe Helder’, niet vanwege het militair erfgoed, maar omdat hier duidelijk wordt hoe groot het verlies voor Den Helder is geweest. Naast de bombardementen, was ook de aanwezigheid van de honderden bunkers verwoestend voor de stad. In 1944 sloopte het Duitse leger het hele oude dorp om een vrij schootsveld te creëren vanuit de bunkers langs de kust.

De route laat zien dat de oorlog

Den Helder, net als Rotterdam en veel Duitse steden, achterliet als een stad met een gat in haar hart.

De volledige beschrijving van de route vind je op visitwadden.nl.

1

HET TRAGISCHE VERHAAL VAN STRATEGISCH BELANGRIJK DEN HELDER

Den Helder heeft zwaar geleden tijdens de Tweede Wereldoorlog. De stad werd regelmatig slachtoffer van geallieerde aanvallen. Daarnaast werd de stad een belangrijk onderdeel van de Atlantikwall. Er kwam een groot aantal verdedigingswerken, waaronder kust- en luchtafweerbatterijen. Bijna 2000 woningen zijn gesloopt om deze bunkers een vrij schootsveld te bieden. Na de oorlog zijn veel bunkers verdwenen, maar een paar bijzondere bouwwerken zijn bewaard gebleven.

"Den Helder was strategisch belangrijk door de Rijkswerf", vertelt André Koning, directeur van Stelling Den Helder. "De Duitse marine had de marinewerf ingenomen, waardoor deze regelmatig het doelwit werd van geallieerde luchtaanvallen. Maar dit ging niet altijd goed, waardoor veel bommen ook op de stad terechtkwamen, met alle gevolgen van dien. Den Helder is in totaal 177 keer gebombardeerd."

Verdedigingswerken
Den Helder was daarnaast een belangrijke schakel in de Atlantikwall. De Duitse bezetter kon al gebruikmaken van de bestaande forten die werden voorzien van luchtafweergeschut, maar breidde het aantal verdedigingswerken daarnaast ook fors uit. Er werden op 37 verschillende punten zo'n 88 zware bouwwerken gebouwd. Bebouwing aan de kust werd gesloopt en ook de wijk Ouwe Helder verdween compleet van de kaart. Dit werd verboden gebied. Later gold dit voor heel Den Helder. Door alle bombardementen en verboden veranderde Den Helder langzaamaan in een spookstad.

Overgebleven bunkers
Door de sloop en de bombardementen was het aangezicht van de stad voorgoed veranderd. De stad werd na de oorlog echter weer opgebouwd en bunkers werden gesloopt of verdwenen onder het zand. Alleen meer landinwaarts zijn verdedigingswerken bewaard gebleven, zoals de bijzondere Kroontjesbunker. "We hebben een aantal van deze bunkers opengesteld. Ze worden bemand door vrijwilligers en zijn op afspraak te bezoeken", vertelt André.

Atlantikwall Centrum
Een mooi punt om te beginnen is het Atlantikwall Centrum. Vanuit dit centrum, dat is gevestigd in het voormalige administratiegebouw van de Duitse marine, worden excursies naar de bunkers georganiseerd. Daarnaast worden de geschiedenis van de Atlantikwall en het verhaal van Den Helder tijdens de Tweede Wereldoorlog verteld met een prachtige, interactieve expositie en persoonlijke verhalen.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/den-helder

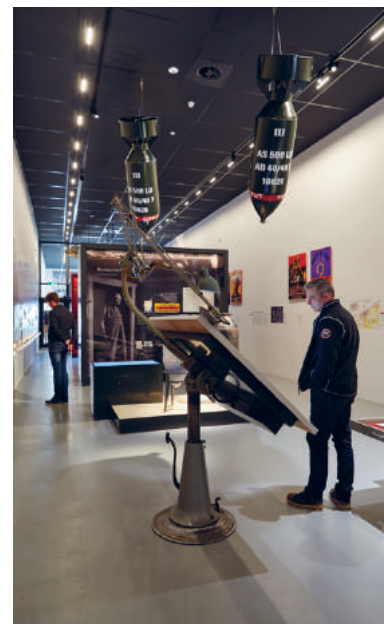

2

VERHALEN IN LOMT EN BUNKER BRENGEN TEXELSE GESCHIEDENIS TOT LEVEN

Lang leek Texel, net als de andere Waddeneilanden, de oorlog in relatieve rust door te komen. Tot een Georgisch bataljon in opstand kwam tegen de Duitse troepen. Dit was het begin van een 'apocalyptisch' eind van de oorlog. Wie meer wil weten over de 'Russenoorlog', moet zeker een bezoek brengen aan het Luchtvaart- en Oorlogsmuseum (LOMT), direct naast het vliegveld aan de Postweg. Met persoonlijke documenten en verhalen, vertelt het museum de geschiedenis van Texel tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Schuin tegenover het museum staat de enorme bunker De Vlijt. Gek genoeg valt hij ondanks zijn grootte niet eens heel erg op. Alsof hij met het landschap is vergroeid. De vrijwilligers van het LOMT hadden hun oog al lang geleden op dit betonnen monument laten vallen. De eigenaar vond het echter wel een handige opslagruimte en wilde er aanvankelijk geen afstand van doen. In 2019 lukte het Kees Groenewoud en zijn collega's het gebouw in bezit te krijgen. Zij vroegen het Texelse projectbureau Vind er iets bijzonders mee te doen. En dat is gelukt.

Terug in de tijd
De bunker kan worden bezocht met een audio-ontvanger van het museum. Het licht dat door de vensters schijnt, verraadt al dat er binnen iets te beleven is. Als bezoeker loop je terug in de tijd. Het is druk in de bunker. Soldaten delen er hun zorgen, verlangens en dromen. In een hoekje worden herinneringen opgehaald. Mannen bespreken wat er is gebeurd de afgelopen dagen en wat hun nu te wachten staat. Komen ze ooit nog thuis? Om de spanning te breken, worden er moppen getapt.

Persoonlijke herinneringen
Bijzonder is dat de verhalen die je hoort uit eerste hand zijn opgetekend, vertelt Groenewoud. Vertaalster Jetty Bakker was in de bunker aanwezig toen de Georgische opstandelingen hier op 10 april 1945 een stafbespreking hielden. Vlak voor haar overlijden deelde ze de verhalen met Vind.
De persoonlijke herinneringen van Jetty Bakker vormen ook een van de veertig verhalen over de oorlog op Texel die LOMT heeft samengebracht in een prachtig routeboekje. Bij elk verhaal staat een QR-code, waarmee je de routes ook als audiotour kunt volgen. Het boekje is onder meer verkrijgbaar in het museum.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/bezoek-texel

3

HEEL VEEL BUNKERS OP TERSCHELLING

Op Terschelling kun je er niet omheen. Van west tot oost tref je overblijfselen van Duitse bunkers. Maar liefst zo'n vijfhonderd zijn er op het eiland gebouwd. Met zwaar afweergeschut en radarinstallaties had het Duitse leger er een actief aandeel in de strijd. De belangrijkste bunkers zijn uitgegraven en opengesteld voor publiek, in Bunker Museum Terschelling.

Het eiland had zo'n grote militaire bezetting omdat schepen en vliegtuigen van de geallieerden hier op hun aanvalsroute goed konden worden onderschept. De Tigerstellung, ten oosten van het dorp West-Terschelling, is het grootste complex. Er waren onderkomens voor manschappen, paardenstallen, kantines, geschutsopstellingen en radarposten. Het hart was de imposante commandobunker Bertha, met een dak van wel twee meter dik en voor die tijd zeer moderne technologie. "Het lijkt wel een ruimteschip", zei de enige eilander die destijds de kans kreeg er een kijkje te nemen. In de bunker werd bekeken hoe, waar en wanneer bommenwerpers neergehaald konden worden. Dat lukte bijna tweehonderd keer. Net als de vele andere radarstellingen aan de Europese kust stond 'Bertha' daartoe constant in verbinding met commandoposten op de wal.

Levendig beeld in museum

Het bunkermuseum beslaat een deel van de Tigerstellung. Van de 85 overgebleven bunkers – het waren er meer dan honderd – zijn er ongeveer dertig uitgegraven en een aantal daarvan is ingericht. Bertha en enkele andere bunkers zijn alleen met een rondleiding te bezichtigen.

Samen met een film en een expositie in het bezoekerscentrum (de voormalige kantine) krijg je een levendig beeld van Terschelling tijdens de Tweede Wereldoorlog. In het kader van 75 Jaar Bevrijding zijn er twee nieuwe exposities samengesteld, elk in een eigen bunker. De ene is een eerbetoon aan Terschellinger zeelieden die oorlogsslachtoffer werden, de andere gaat over Terschellinger dwangarbeiders in de oorlogsindustrie.

Veel meer restanten

Op de rest van het eiland zijn nog veel meer restanten te vinden, zoals van de Westbatterie op het Kaapsduin, loopgraven van Stelling 10H in het Donkere Bos, de Margotstelling in de duinen van Formerum en een infanteriestelling bij Hoorn. Je komt er langs met verschillende wandel- en fietsbunkerroutes.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/terschelling

4

BUNKERMUSEUM WN 12H OP VLIELAND: BIJNA NET ALS TOEN

Op Vlieland kun je een complete bunkerstelling bekijken. Van keukenbunker tot schutterputten: je vindt het allemaal bij Bunkermuseum Wn 12H. Je loopt er zelfs door de herstelde loopgraven. Bijna net als toen.

Als kleine schakel kreeg Vlieland een bescheiden stukje Atlantikwall, maar met zo'n zevenhonderd manschappen tegenover ongeveer vijfhonderd inwoners, was het toch een behoorlijke invasie. Er werden acht bunkercomplexen gebouwd. Ook zijn vakantiewoningen gevorderd en waren er Duitsers in het dorp ingekwartierd. "Behalve in het dorp mochten de Vlielanders alleen nog op de Havenweg en het Havenstrand komen", vertelt Dirk Bruin.

Verrassend intact

Samen met Marc ter Ellen is Dirk Bruin initiatiefnemer van het museum. Stelling 12H oftewel Wn 12H (Widerstandsnest) is het meest oostelijke van drie van zulke verdedigingsstellingen in de Vlielandse duinen. 14HL is na de oorlog in zee beland. Een deel van 13H ook, de rest daarvan is inmiddels bedekt met tot wel 3 meter zand. Wn 12H is verrassend intact, met drie woonbunkers, een keukenbunker, een houten woonbunker voor de commandant, twee schutterputten, een uitkijkpost, een houten bergplaats, een latrine, loopgraven, een verbindingstunnel en stellingen voor kanonnen en mitrailleurs. Het complex uitgraven en herstellen was een hele klus.

Ook de loopgraven zijn hersteld. De wanden bestonden vroeger uit gestapelde plaggen, waarvoor tot ongenoegen van de grondeigenaar behoorlijk wat grond werd afgeplagd. Er is nu hout gebruikt. Wel net als toen blijft zandscheppen steeds nodig, want dat blijft er altijd in waaien.

Wachten op wat niet kwam

Voor de soldaten was dat constante zandscheppen misschien wel de nuttigste activiteit in Wn 12H. "Ze wachtten vooral op iets dat niet ging komen: een geallieerde landing op het strand. Daarvoor lagen de eilanden helemaal niet voor de hand." Al kwam Vlieland niet ongeschonden de oorlog door, afgezien van luchtafweer vanuit de Oost- en West-Batterij was er op het eiland doorgaans weinig militaire actie.

Er was al een tentoonstelling over de bunkers in bezoekerscentrum De Noordwester. In Bunkermuseum Wn 12H hebben al die informatie, verhalen en vondsten de best denkbare plek gekregen. De collectie wordt steeds een beetje uitgebreid. De eerste bezoekers in 2020 waren enthousiast. "Ook in 2021 zijn bezoekers wat ons betreft weer van harte welkom."

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/vlieland

5

HARMONIEUS SAMENLEVEN TUSSEN AMELANDERS EN DUITSE SOLDATEN

Ameland had misschien niet zo'n grote en strategisch belangrijke stelling als Terschelling, maar ook hier werden bunkers gebouwd als onderdeel van de Atlantikwall. Ten westen van Hollum, waar nu Hostel Sier aan Zee staat, kwam een groot bunkercomplex met manschappenbunkers, munitiebunkers en een keukenbunker. Er waren ook twee radarposten en luchtafweergeschut om geallieerde vliegtuigen op te sporen en neer te halen.

Na de oorlog verdwenen de meeste bunkers onder het zand of werden gesloopt. Maar inmiddels is er weer een aantal te zien. "In oktober 2016 opende Bunkermuseum Ameland zijn deuren na een groot project van het Waddenfonds en de provincie Fryslân om bunkers op de Friese Waddeneilanden weer toegankelijk te maken", vertelt Joop de Jong, directeur van

de Amelander Musea. "Hoewel de voormalige keukenbunker helemaal bedekt was met zand, wisten we uit overlevering dat deze nog wel intact was en dat we hierin dus een museum konden realiseren."

Museum onder de grond

Bij de bunker staat een vakantiehuisje dat is ingericht als entree en waar bezoekers een kaartje kunnen kopen voor het onbemande museum, om vervolgens af te dalen de bunker in. Hier laat een diorama zien waar de verschillende bunkers op Ameland hebben gestaan. Daarnaast is er ook veel aandacht voor verhalen over de bijzondere relatie tussen de Amelanders en de Duitse soldaten. "Op Ameland zaten gewone soldaten, geen SS-ers.
De bevolking kon harmonieus samenleven met deze mannen", vertelt Joop. Deze geschiedenis wordt verteld met een beeldverhaal. Tot slot is er nog een stilteruimte ingericht waarin oorlogsslachtoffers kunnen worden herdacht.

Rondleiding 'Verborgen bunkers'

Het Bunkermuseum is niet de enige bunker die te zien is op Ameland. Onder andere in de Tonneduinen en op de Engelsmanduin zijn bunkers uitgegraven.
Deze zijn onderdeel van een bunkerroute die afsluit met een bezoek aan het museum. Bezoekers kunnen de fietsroute volgen tijdens een excursie onder begeleiding van een deskundige gids. Deelnametickets zijn verkrijgbaar bij het Natuurcentrum Ameland of het VVV.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/ameland

6

EEN TWEEDE DORP OP SCHIERMONNIKOOG

Schiermonnikoog had een tweede dorp, maar dan wel met een slagboom en een zwaarbewapende schildwacht: bunkerdorp Radarstellung Schlei. In Bunkermuseum Schlei kom je er alles over te weten.

De eilandbewoners gaven de stelling de naam 'Schleidorp'. Het bestond uit zo'n honderd bunkers, radarinstallaties, luchtafweergeschut en gecamoufleerde barakken. "Niet voor niets werd er vanaf de haven een treinspoor aangelegd voor de aanvoer van materiaal", vertelt Cees Soepboer, de man achter het bunkermuseum.
Het museum zit in de voormalige commandopost, de Seeburgbunker. Schiermonnikoog was onderdeel van een keten van radarstations langs de Europese kust, die vijandelijke vliegtuigen moesten signaleren.

Cees opent de grote ijzeren toegangsdeur. In de centrale ruimte staat een glazen kaartentafel waarop met lichtjes de vliegtuigbewegingen werden geprojecteerd. Via een eigen telefoonlijn werd contact onderhouden met onder meer de Leeuwarder vliegbasis. Het museum toont ook het leven in het bunkerdorp en foto's met toelichtingen en allerlei vondsten; van geweren, verrekijker en gasmasker tot keukengerei en tandpasta. "Het gaat me niet om de geweren en granaten", zegt Cees. "Ik ben een verzamelaar van verhalen." Een rondleiding is dan ook een aanrader.

Op het hoogste duin

Wat van het bunkerdorp over is, ligt voornamelijk onder het zand. Juist wel in het oog springend is de Wassermannbunker, een stuk meer landinwaarts dan Schleidorp, op het hoogste duin. Bovenop de bunker zou een veertig meter hoge radarmast komen, maar wonderlijk genoeg bleek die niet te passen.

Goed zoeken

Voor nog meer sporen van de Atlantikwall is het goed zoeken. In het noordwesten liggen verspreid in de duinen resten van de Flakbatterie. De meeste niet of maar net zichtbaar. "Maar in 2018 is een munitiebunker ontdekt, vlak voor de jaarlijkse Bunkerdag. We hebben toestemming kunnen regelen en hem met man en macht in twee weken uitgegraven en klaargemaakt voor bezoekers." Met een lampje naar binnen, laat Cees kleine roestsporen zien van opgestapelde munitie tegen vochtige wanden. De transportkokers zijn naar het museum gebracht, met de bijbehorende verhalen.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/schiermonnikoog

LOCATIES

Let op! Bekijk de website of bel voordat je een bezoek plant, voor de actuele openingstijden.

1 Atlantikwall Centrum

R.W. van de Wintstraat 41
1789 BB Huisduinen
Tel: 0223 - 21 99 99
E-mail: info@atlantikwallcentrum.nl
www.atlantikwallcentrum.nl

Openingstijden:
Dagelijks van 12.00 tot 17.00 uur.

LEES MEER OP PAGINA 9

2 Luchtvaart- en Oorlogmuseum Texel

Postweg 126
1795 JS De Cocksdorp
Tel: 0222 - 31 16 89
E-mail: info@lomt.nl
www.lomt.nl

Openingstijden:
Van eind maart t/m begin november dagelijks van 10.00 tot 17.00 uur.

LEES MEER OP PAGINA 9

3 Bunkermuseum Wn 12H

Kantonnierspad 1,
450 meter west van de Ankerplaats
8899 KD Vlieland
Tel: 0562 - 45 17 00
E-mail: info@denoordwester.nl
www.denoordwester.nl/c/bunkermuseum-wn-12h

Openingstijden:
Van 11.00 tot 15.00 uur.
Maandag en vrijdag gesloten.

LEES MEER OP PAGINA 10

4 Bunker Museum Terschelling (Tigerstelling)

Tigerpad 5
8881 GB West-Terschelling
Tel: 0562 - 85 07 32
E-mail: info@bunkersterschelling.nl
www.bunkersterschelling.nl

Openingstijden:
Woensdag tot zaterdag van 12.00 tot 16.00 uur, zondag van 11.30 tot 15.30 uur.
Maandag en dinsdag gesloten.
Voor de rondleiding is reserveren nodig via het museum of VVV.

LEES MEER OP PAGINA 10

5 Bunkermuseum Ameland

Oranjeweg 65
9161 CB Hollum
Tel: 0519 - 54 27 37
E-mail: info@amelandermusea.nl
www.amelandermusea.nl/bezoeken/bunker-museum-ameland/

Openingstijden:
Wisselend van drie dagen in de week tot zeven dagen in de week en van 13.00 tot 17.00 uur of van 10.00 tot 17.00 uur. Kijk voor specifieke dagen of data op de website.

LEES MEER OP PAGINA 11

6 Bunkermuseum Schlei

Prins Bernhardweg 4
9166 SH Schiermonnikoog
Tel: 0519 - 53 17 01
E-mail: info@bunkermuseumschlei.nl
www.bunkermuseumschlei.nl

Openingstijden:
Elke zondag van 13.00 tot 16.00 uur.
Vanaf de voorjaarsvakantie t/m de kerstvakantie ook op woensdag van 13.00 tot 16.00 uur. Extra openstelling op 4 mei van 13.00 tot 16.00 uur.

Flakbatteriebunker
Westerhofpad
Vrij toegankelijk

Wassermannbunker
Cornelis Visserpad
Vrij toegankelijk

LEES MEER OP PAGINA 11

7 Marine Flak Batterie Termunten

Dallingeweersterweg 30
9947 TB Termunten
Tel: 050 - 313 59 01
E-mail: info@groningerlandschap.nl
www.groningerlandschap.nl/erfgoed/borgen/batterij-fiemel/

Openingstijden:
Vrij toegankelijk.

Het Bezoekerscentrum Dollard is van oktober t/m maart elke zaterdag en zondag van 12.00 tot 16.00 uur geopend. Van april t/m september is dit elke zaterdag en zondag van 12.00 tot 17.00 uur en in juni, juli en augustus ook op woensdag en vrijdag van 12.00 tot 17.00 uur.

LEES MEER OP PAGINA 14

8 Noarderleech Kweldercentrum

Noarderleech 5a
9074 TG Hallum
Tel: 0511 - 53 94 95
E-mail: e.nijboer@itfryskegea.nl
www.itfryskegea.nl/natuurgebied/noard-fryslan-butendyks/bezoekerscentrum/

Openingstijden:
De observatiebunker is vrij toegankelijk.
Het Kweldercentrum is dagelijks geopend van 08.30 tot 17.30 uur.

LEES MEER OP PAGINA 14

9 Kazematten-museum Kornwerderzand

Afsluitdijk 5
8752 TP Kornwerderzand
Tel: 0517 - 57 94 53 (alleen tijdens openingstijden)
E-mail: info@kazemattenmuseum.nl
www.kazemattenmuseum.nl

Openingstijden:
Vanaf 1 april van woensdag t/m zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur. Zondag van 11.00 tot 17.00 uur. In de vakanties ook open op dinsdag van 10.00 tot 17.00 uur.

LEES MEER OP PAGINA 15

10 Stelling van Den Oever

Openingstijden:
Van 12:00 uur tot 17:00 uur

De komende jaren wordt er hard gewerkt aan de Afsluitdijk en ook aan het zichtbaar en bereikbaar maken van de kazematten. Tot 2024 is de Stelling van Den Oever helaas nog niet toegankelijk.

LEES MEER OP PAGINA 15

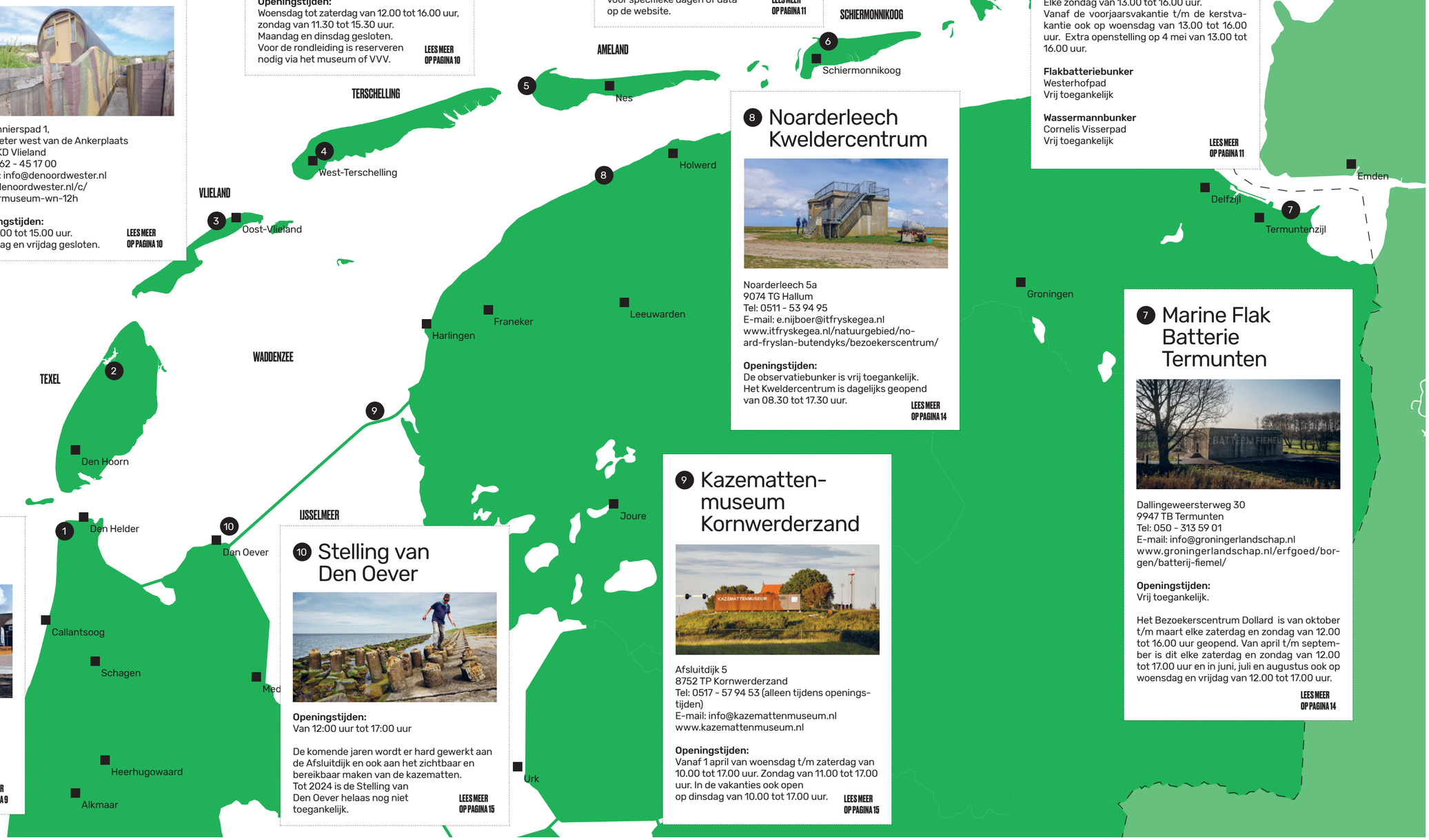

7

ZWAAR LUCHTAFWEERGESCHUT IN HET GRONINGER LANDSCHAP

Duitsland heeft maar een paar havens met directe toegang tot de zee. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren deze punten erg belangrijk en dus moesten ze goed worden verdedigd. De Duitse haven Emden aan de Eemsmonding is zo'n haven. Deze werd ook verdedigd vanuit Groningen. De Duitse bezetter bouwde hiervoor een stelling op de Punt van Reide en later bij Fiemel. Deze stelling was onderdeel van de Atlantikwall.

Eerst bouwden de Duitsers een stelling op de Punt van Reide. Deze bestond niet uit bunkers, maar uit open geschutstellingen, eenvoudige gebouwen op houten palen en aarden wallen. "De Punt van Reide was strategisch een logische plaats voor een stelling, maar het was niet praktisch of veilig. Het gebied is niet omdijkt. Men had daarom vaak te maken met overstromingen," vertelt Herwin Prins, projectleider bij Het Groninger Landschap. Na één winter werd daarom al uitgeweken naar Fiemel.

Enorme kanonnen
Hier werd de Marine Flak Batterie Termunten gebouwd. Deze keer pakten de Duitsers het wel groots aan en werden er talloze betonnen bunkers gebouwd. Er kwamen vier geschutsstellingen met op elk een enorm kanon: het grootste luchtdoelkanon dat werd gebruikt in Nederland. Deze kanonnen hadden in de lucht een bereik van vijftien kilometer. "Ze konden ook horizontaal landinwaarts worden gericht, dan hadden ze een bereik van twintig kilometer", vertelt Herwin.
"Met de komst van de Canadezen kwam het zwaartepunt van deze batterij op het omringende land te liggen in plaats van de lucht. De kanonnen hebben veel schade aangericht bij gevechten met de Canadezen aan het einde van de oorlog."

Twee bunkers
Vandaag de dag zijn er van de stelling nog zo'n tien gebouwen over. Twee hiervan zijn in het bezit van Het Groninger Landschap. "Een van de bunkers is dicht. Dit is een overwinteringsverblijf voor vleermuizen. De andere bunker hebben we weer opengemaakt. Deze was net na de oorlog dichtgemetseld en werd gebruikt als gevangenis voor NSB'ers."
In de bunker hangen informatiepanelen en op de bunker staat een replica van een kanon. Wanneer Bezoekerscentrum Dollard open is, kunnen bezoekers bovenop de bunker komen en het kanon van dichtbij zien.

In het bezoekerscentrum kun je een vaste expositie bekijken waarin de brede geschiedenis van de omgeving, inclusief de oorlog, wordt verteld. Ook worden er verschillende excursies georganiseerd.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/termunten

8

PILOTEN OEFENDEN BOVEN NOARDERLEECH

Het Noarderleech was een oefenterrein van het Duitse leger. Het was officieel geen onderdeel van de Atlantikwall, maar heeft wel een belangrijke rol gespeeld in de Tweede Wereldoorlog en is onlosmakelijk verbonden met de luchtoorlog boven het Waddengebied. Daarom is het een van de tien locaties.

"Het Noarderleech werd tijdens de Tweede Wereldoorlog beheerd door een zogenaamde polhoeder die er schapen hoedde en ervoor zorgde dat er geen onbevoegden kwamen. Hij heeft verslag gedaan van wat er in die tijd allemaal is gebeurd op het Noarderleech. De luchtoorlog heeft veel impact gehad in het hele kustgebied. We vinden zelfs nu nog regelmatig sporen ervan in het wad", vertelt Harry Feenstra van de gemeente Noardeast Fryslân. Er zijn in het gebied twee fietsroutes uitgezet over de luchtoorlog en deze sporen. Kijk voor meer informatie op pagina 8 of op visitwadden.nl/bezoeken/routes.

Schijnvliegveld
In augustus 1940 kwamen Duitse soldaten naar de polhoeder toe met de mededeling dat ze het gebied gingen gebruiken als oefenterrein voor de vliegbasis in Leeuwarden. "Hij was hier niet blij mee, maar ze begonnen al snel met de bouw van een bovengrondse observatiebunker", vertelt Harry. Het zogenaamde 'schijnvliegveld' werd daarnaast voorzien van schietschijven en houten schepen, waarop piloten hun bommen konden afwerpen.

Fatale oefenvlucht
Het ging ook wel eens mis met oefenen. Georg Wilhelm, een 21-jarige piloot uit Leipzig, maakte op 16 juli 1943 een oefenvlucht. Nadat hij met zijn boordwapens had geschoten, bleef hij boven het terrein cirkelen om het resultaat te bekijken. Hierbij maakte hij echter een fatale stuurfout, waardoor zijn vliegtuig naar beneden stortte. Georg was op slag dood en zijn vliegtuig drong diep door in de zachte bodem van de kwelder, waar hij nog steeds ligt in een ongemarkeerd graf.

Observatiebunker en Kweldercentrum
De observatiebunker is goed bewaard gebleven en nog te bekijken. Niet van binnen, maar bezoekers kunnen wel bovenop de bunker komen. Vanaf daar heb je niet alleen een prachtig uitzicht over het gebied, er staat ook een draaischijf met verhalen over de Tweede Wereldoorlog in het Noarderleech en het omringende gebied. In het Kweldercentrum van It Fryske Gea is daarnaast een vaste expositie over de oorlog op de kwelders te zien met onder andere interessante korte filmpjes. Dit is ook de uitvalsbasis van verschillende excursies.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/noarderleech

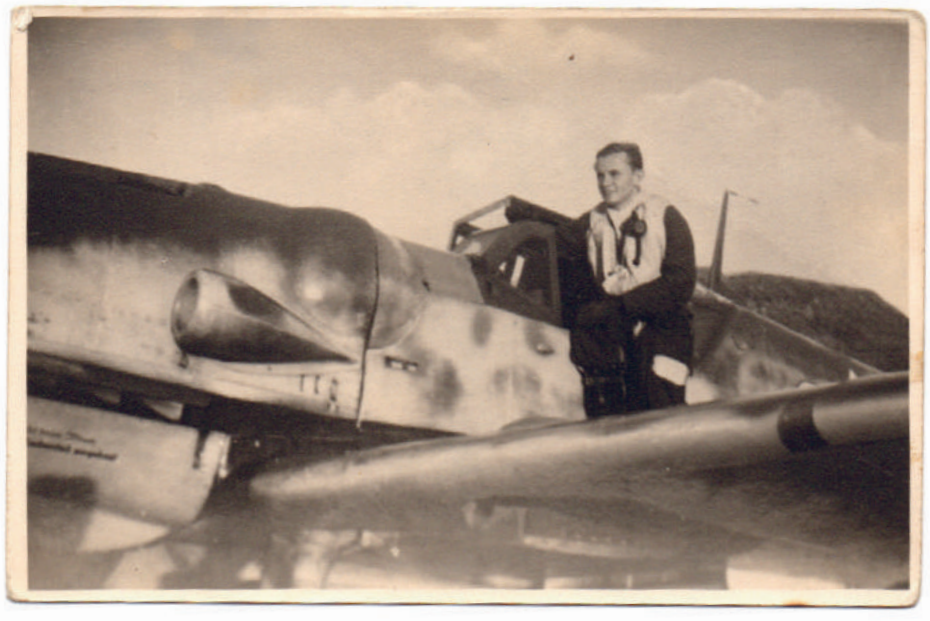

9

KORTSTONDIGE HELDENROL VOOR KORNWERDERZAND

Enkele kilometers uit de Friese kust liggen de beroemde kazematten van Kornwerderzand op de Afsluitdijk. Het is de enige plek in Europa waar in de meidagen van 1940 de Duitse Blitzkrieg vastliep. Slechts 225 Nederlandse soldaten wisten in totaal zo'n 17.000 Duitsers tegen te houden. Een verhaal om trots op te zijn.

Op 11 mei 1940 verschenen de Duitse troepen bij Kornwerderzand. Hun eerste hindernis was de nabijgelegen Wonsstelling. Maar al snel konden de Duitsers verder trekken naar de Afsluitdijk. Daar werden ze hevig onder vuur genomen, waardoor zij zich terug moesten trekken.
Lang zou dit niet duren, was de verwachting. De Duitsers hadden zware artillerie die onmogelijk door het lichte geschut van Kornwerderzand kon worden uitgeschakeld. Daarom werd vuursteun gevraagd van kanonneerboot Hr. Ms. Johan Maurits van Nassau. Het oorlogsschip voer op 13 mei vanuit Den Helder de Waddenzee op, om een dag later de kop van de dijk onder vuur te nemen.
De Johan Maurits kon zijn positie niet lang handhaven, maar was toch in staat om het Duitse geschut het zwijgen op te leggen. Na deze actie zette het schip koers naar Den Helder om later die dag uit te wijken naar Engeland. Helaas werd de boot voor de kust van Callantsoog tot zinken gebracht door Duitse bommenwerpers. Hierbij kwamen zeventien bemanningsleden om het leven, zij worden op Kornwerderzand geëerd met een monument. Ook is er een monument voor de gesneuvelde soldaten uit de Wonsstelling.

Opnieuw hevige gevechten
Tijdens de oorlog bezetten Duitse troepen Stelling Kornwerderzand. Hoewel er geen directe aanval vanuit zee werd verwacht, versterkten zij in 1943 de stelling toch met drie bunkers. Na de bevrijding van Sneek, op 15 april 1945, trokken de Canadese troepen richting de Afsluitdijk. Net als in 1940 werd er ook nu weer fel gevochten en Kornwerderzand bleek opnieuw een moeilijk te nemen hindernis. Om Stelling Kornwerderzand te passeren, moesten ze tot 5 mei 1945 wachten, de dag waarop Duitse troepen in het westen van Nederland capituleerden.

Kazemattenmuseum
In Stelling Kornwerderzand is nu een prachtig museum gevestigd. In het Kazemattenmuseum komt u alles te weten over de bouw van de Afsluitdijk, het sluizencomplex, de kazematten en natuurlijk de strijd tegen de Duitse troepen, de bezetting, de Atlantikwall en de bevrijding.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/kornwerderzand

10

DE ZWARE KAZEMATTEN VAN STELLING DEN OEVER

Tijdens de bouw van de Afsluitdijk in 1931 werd al rekening gehouden met militaire eisen. De toenmalige minister van Oorlog voorzag een 'gat' in de verdedigingslinie van Nederland. Niet alleen goedwillende burgers konden nu makkelijk van Friesland naar Noord-Holland reizen, ook vijandige militairen kregen vrij toegang tot de Vesting Holland. Ze konden zo opmarcheren naar Amsterdam en de belangrijke marinehaven Den Helder. De kazematten zijn niet voor niks rond de sluizen aangelegd. Deze vormden een belangrijke schakel in de Nederlandse verdediging, omdat ze het peil van het IJsselmeer bepaalden en daarmee het peil van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Den Oever kreeg dertien kazematten, aan weerszijden van de dijk.

De Stelling Den Oever bestond uit zware kazematten met mitrailleurs en geschut, aangevuld met hindernissen op de dijk, bedoeld om pantservoertuigen tegen te houden. Tijdens de mobilisatie werden de stellingen versterkt met geschut in open batterijen (artillerie-eenheden) en luchtafweergeschut.
De kazematten waren voor die tijd van uitzonderlijke kwaliteit. Het waren de zwaarste die de Nederlandse krijgsmacht ter verdediging liet bouwen. Tijdens de meidagen van 1940 speelde de stelling echter geen rol van betekenis bij de verdediging van ons land. Die was weggelegd voor de Stelling Kornwerderzand, aan de Friese kant van de dijk.

Bezetting en Koude Oorlog
Tijdens de bezetting liet het Duitse leger zichtbare sporen achter op de stelling: twee Tobruks als mitrailleursnest, een keukenbunker, schuttersputjes en een gemetseld onderkomen. Duits luchtafweergeschut kwam regelmatig in actie tegen geallieerde vliegtuigen, die de Afsluitdijk gebruikten als oriëntatiepunt op hun vlucht naar en van doelen in Duitsland. Vlak voor hun aftocht vernielden Duitse militairen de spuisluizen, die daarna een desolate aanblik boden. De stelling zelf bleef bewaard.
Na de oorlog bleven de bunkers in stand als wapen in de Koude Oorlog. Om de bunkers te camoufleren zijn de kazematten-eilanden in die tijd met liguster beplant. Na 1960 verloren de kazematten hun militaire functie.

Praktische informatie
Op dit moment wordt de Afsluitdijk gerenoveerd en klimaatbestendig gemaakt. Hierbij is ook aandacht voor de beleefbaarheid. Zo worden de kazematten en Duitse bunkers weer zichtbaar en bereikbaar gemaakt, o.a. met wandelpaden, een fietspad en informatiepanelen. Tot 2024 zijn ze in Den Oever helaas nog niet toegankelijk.

Meer weten? Kijk op: atlantikwall-wadden.nl/bezoek/den-oever

De opzet
van de Atlantikwall

MONUMENTEN IN BETON

Om de bouw van de Atlantikwall met tienduizenden bunkers van de Noordkaap tot aan de Spaanse grens in enkele jaren tijd mogelijk te maken, was een bijzondere systematiek vereist: standaardisatie van ontwerp en van bouw en organisatie.

Deze standaardisatie van het bunkerontwerp was al voor de oorlog ontwikkeld tijdens de bouw van de Westwall (1936-1938) langs de Duitse westgrens. Alle verschillende militaire taken werden toegewezen aan specifieke bunkers met een eigen ontwerp. Het ontwerp was in handen van de staf van de landmachtpioniers (Genie) in Berlijn. Met behulp van de Westwall was Hitler in staat de westgrens met een beperkte bezetting te vergrendelen terwijl de grootste troepenmacht Polen binnenviel op 1 september 1939.

De Atlantikwall had een vergelijkbaar doel: een efficiënte bezetting van de West-Europese kust, om met de grootste legermacht Rusland binnen te kunnen vallen op 22 juni 1941. Aanvankelijk heette de nieuwe verdedigingslinie dan ook Neue Westwall. Niets nieuws onder de zon dus, maar wel een bouwprogramma dat vele malen groter en ingewikkelder was dan dat van de Westwall, verspreid over zes landen. De centrale coördinatie van de bouw was in handen van de Organisation Todt (OT), genoemd naar zijn oprichter Fritz Todt, Rijksminister van Bewapening en Munitie. Na diens dood op 8 februari 1942 nam Albert Speer zijn functie over. De OT werkte samen met Duitse, maar vooral ook met lokale aannemers om de bouw van bunkers te bespoedigen.

Nieuwe ontwerpen

De eerste standaardontwerpen voor de Neue Westwall waren afkomstig uit het Westwall-programma, zoals de 500-serie. Elk bunkertype had daarin een uniek, eigen nummer. Pas met de introductie van de zogenaamde 600-serie in augustus 1942 werden nieuwe ontwerpen geïntroduceerd, specifiek voor de Atlantikwall. Dat was ook het moment dat de nieuwe naam Atlantikwall werd gelanceerd, gelijktijdig met een omvangrijk propagandaoffensief om duidelijk te maken dat de kust definitief de nieuwe grens van het Derde Rijk vormde.

De organisatie werkte samen met vooral lokale aannemers

De bunkerontwerpen van de Atlantikwall waren afkomstig van de pionierafdelingen van de drie legeronderdelen. Deze stelden boekjes samen waarin de verschillende bunkertypen waren opgenomen, de zogenaamde Typenhefte. Aan de hand van deze Typenhefte verkenden de verschillende staven van de Festungspioniere de kusten. Deze stelden vast waar bunkers en versperringen moesten komen en welke bunkertypen. De OT organiseerde vervolgens de bouw. Door de standaardisatie was bekend hoeveel bekistingshout, beton en betonijzer voor een bunker nodig was en hoeveel tijd de bouw vergde.

Vanaf herfst 1942 werd ook de opbouw van de Atlantikwall in eenheden gesystematiseerd.

De kleinste eenheid was het Widerstandsnest, daarna volgden Stützpunkt en Stützpuntgruppe. Het Verteidigungsbereich vormde de grootste eenheid. Al deze eenheden waren tot zelfstandige verdediging in staat. Eind 1944 werd de Festung als belangrijkste eenheid geïntroduceerd. Er was geen fysiek verschil tussen deze eenheid en het Verteidigungsbereich. Alleen het belang dat er aan werd gehecht was groter. De Festung was een onmisbare schakel.

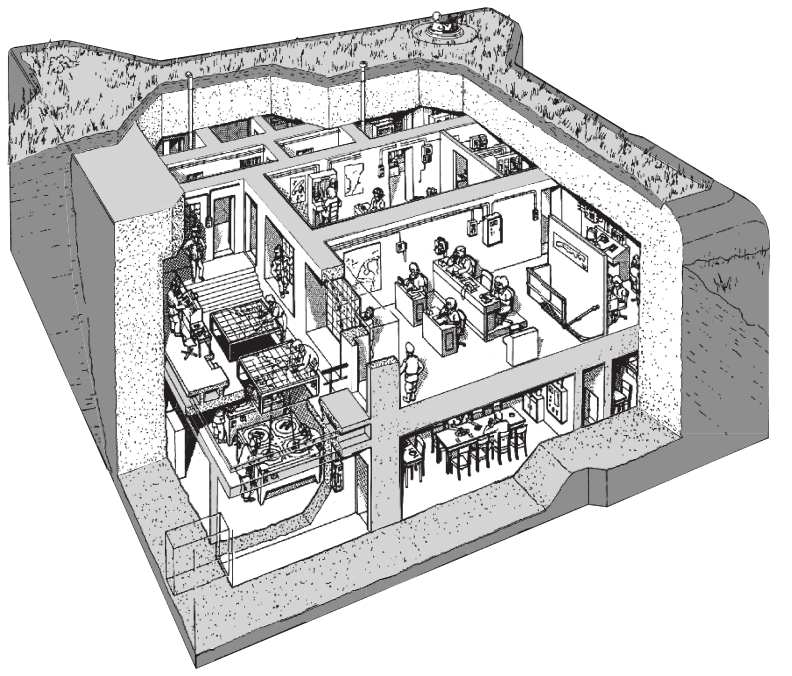

De Atlantikwall in het Waddengebied

De Atlantikwall in het Nederlandse Waddengebied werd aan de westzijde begrensd door het Verteidigungsbereich Den Helder en aan de oostzijde door de Stützpunktgruppe Delfzijl als onderdeel van de Festung Emden. De Waddeneilanden hadden de status van Stützpunktgruppe. De bouw van bunkers in het Waddengebied had vooral betrekking op de oorlog in de lucht. Het Waddengebied lag op de aanvliegroute van geallieerde bommenwerpers richting Duitse havensteden als Emden, Bremen en Hamburg. Daarom vinden we op de eilanden voornamelijk bunkers voor luchtafweergeschut en radaropstellingen.

De belangrijkste radarposten waren op Schiermonnikoog (Schlei), Terschelling (Tiger) en Den Helder (Salzherring). De Tigerstellung op Terschelling vormde het verzamelpunt van alle informatie over vijandelijke bewegingen in de lucht boven zee en het Waddengebied.

Bunkers voor luchtafweer vinden we vooral rond Delfzijl, Schiermonnikoog, Terschelling, Vlieland, Texel en Den Helder. Den Helder was voor de geallieerde luchtmacht een doel op zich. Er vonden meer dan 170 aanvallen plaats. Den Helder en Texel zijn binnen het Waddengebied de enige plekken waar specifieke kustbatterijen zijn gebouwd. Op de overige eilanden kon het luchtafweergeschut tegen aanvallen vanuit zee worden ingezet als vlakbaangeschut.

De luchtafweer in het Waddengebied was zeer effectief. Tientallen geallieerde toestellen werden hier neergeschoten en honderden, meestal jonge Britten en Amerikanen vonden hier hun laatste rustplaats.

DE MYTHE ROND ALBERT SPEER

Een van de opvallendste gebouwen die het Duitse leger in het Waddengebied realiseerde, was het ‘Administratiegebouw’ in Huisduinen bij Den Helder. Inmiddels weten we beter, maar lange tijd deed het verhaal de ronde dat het gebouw was ontworpen door Albert Speer, de rijksbouwmeester van Hitler. Het heeft een neoclassicistische bouwstijl. Kenmerkend voor het Derde Rijk, maar opmerkelijk voor Nederland. Het leger koos buiten Duitsland meestal voor een landeigen stijl, zodat gebouwen vanuit de lucht minder herkenbaar waren.

Het Administratiegebouw kreeg in de volksmond de naam ‘Casino’. Wilde verhalen over bacchanalen deden de ronde. Na de oorlog werd het lang gebruikt door het Nederlandse leger. Maar vanaf 1992 stond het leeg en werd het een plek voor hangjongeren. Een gestookt vuurtje legde het Casino in 2009 bijna volledig in de as. De resterende muren, een deel van het dak en de kenmerkende pilaren, bleven jaren als ruïne achter.

In die ruïne tekende Rietveld Architecten bna het nieuwe Atlantikwall Center. Het resultaat is een bijzondere mix van oud en nieuw, die de geschiedenis van dit bijzondere gebouw behoudt voor de toekomst.

GRAVEN NAAR HET VERLEDEN

Zand erover, was de gedachte vaak over al die bunkers toen de oorlog gelukkig voorbij was. De laatste jaren groeit echter de belangstelling voor de verhalen en de zichtbare herinneringen. Bunkers worden daarom weer uitgegraven en informatie opgediept. Jort Spanjer vertelt wat daar op Terschelling bij kwam kijken.

Een jaar of tien geleden was er op Terschelling een ommekeer. “Een aantal mensen bedacht dat het eigenlijk zonde is om niets met de bunkers te doen. Het is toch een deel van onze geschiedenis”, zegt Jort Spanjer. Hij was een van die mensen en is tegenwoordig voorzitter van de Stichting Bunker Behoud Terschelling. Het resultaat is Bunker Museum Terschelling, bij de Tigerstellung. Dit is het grootste van Terschellings bunkercomplexen. Niet bij zee, maar in het bos een eindje buiten het dorp West-Terschelling.

Waar jarenlang niet veel meer te zien was dan beboste duinen met hier en daar een bunkerrestant, loop je nu een indrukwekkend terrein op met zo’n dertig uitgegraven en deels ingerichte bunkers, uitkijkposten, loopgraven, een bezoekerscentrum, zelfs een stuk van de spoorlijn voor aanvoer van materiaal. “We zijn er heel trots op. Het is niet zozeer een oorlogsmuseum. Het gaat over wat de Duitsers op Terschelling deden in de oorlog en hoe het voor de eilanders was.”

“Het is toch een deel van onze geschiedenis”

Daarvoor is veel werk verzet. Ten eerste overleg en regelwerk, voor concrete plannen en om geld, toestemming en mensen bij elkaar te krijgen. “Ook wilde terreineigenaar Staatsbosbeheer weten of het serieus was en er geen rotzooi van zou komen.” De Tigerstellung heeft een oppervlakte van 7 hectare. Daarvan kreeg de stichting ongeveer 3,5 hectare in erfpacht. “Het ligt gelukkig net niet in Natura 2000-gebied.”

Mayonaise-emmers

Vervolgens zijn bomen van gebouwen verwijderd en is grond verplaatst om de eerste bunkers vrij te graven. Begonnen met shovel en graafmachine, werd het uiteindelijk handwerk om zand en puin uit de bunkers te halen. “Met mayonaise-emmers van 10 liter”, vertelt Jort Spanjer. Geweldig vindt hij het, hoe enthousiast vele ‘schatgravers’ hebben meegewerkt. Vooral de jongens die zich voorheen stiekem een weg in de bunkers groeven en nu de meest fanatieke vrijwilligers zijn.

Echte schatten kwamen niet tevoorschijn, of het moet de verroeste Skoda zijn die in delen werd aangetroffen. Die bleek op de wal geconfisqueerd en naar Terschelling overgebracht. “En er werden een muurtekening en muurdecoratie aangetroffen. De tekening is ingelijst maar verder was alles al helemaal gestript. Er was wel heel veel kippengaas, het camouflagenet van de Duitsers.”

Het uitgraven duurde een paar maanden per bunker. Daarna volgden zaken als schoonmaken, herstelwerk, schilderen, het opnieuw aanleggen van het elektriciteitsnet en bij de ingerichte bunkers ook verwarming en airco. “Anders zit alles zomaar onder de schimmel.” Ook zijn waar nodig veiligheidsmaatregelen zoals leuningen aangebracht.

Speurwerk

Het vergde flink wat speurwerk om erachter te komen hoe de bunkers waren ingericht en wat zich er heeft afgespeeld. Niemand mocht er komen, er waren landmijnen en prikkeldraad. “Mijn vader moest er tijdens de bezetting iedere dag met zijn paard en wagen naartoe voor materiaalvervoer, maar heeft nooit iets kunnen zien. Het was allemaal strikt geheim. De enige eilander die eens naar binnen is geweest, was een elektricien die een klus moest komen doen.” Uit kaartmateriaal, foto’s en archieven is allerlei informatie gehaald. De laatste tijd wordt de aandacht meer verlegd naar de verhalen over de eilanders zelf.

“De Duitse firma, wilde zich er niet aan branden”

Er is ook veel tijd besteed aan zoeken naar authentieke spullen. Meubilair en bakelieten schakelaars, maar ook bijvoorbeeld de vier grote glasplaten in de commandobunker Bertha. Op de ‘Seeburgtisch’ werden van onderaf met rode en groene lampjes de bewegingen van vliegtuigen op een kaart geprojecteerd. Er waren slechts scherven van over. “Het kostte best moeite om ze opnieuw te laten maken. We hadden de originele Duitse firma gevonden, maar die wilde zich er niet aan branden.”

Al die inspanning heeft geleid tot een museum met veel bezoekers en waardering. Financieel is dat mogelijk dankzij kaartverkoop, donaties en subsidies zoals van provincie, gemeente en het Waddenfonds. “Ook onze cultuurhistorische vereniging ‘Schylge myn Lântse’ heeft ons enorm gesteund.” Daarnaast zijn de bevlogen vrijwilligers onmisbaar; eilanders en mensen van de wal. Het zijn er zo’n 75, voor onder meer organisatie, graven, rondleidingen en onderhoud. “We hebben ook een lijst met wensen en werkzaamheden. In goed overleg beslissen we wat we aanpakken.” Het graven naar het verleden en het museum ontwikkelen gaan ondertussen namelijk gewoon door.

DE GEORGISCHE OPSTAND OP TEXEL

Tijdens de opmars van de Duitse legers in Rusland maken zij veel krijgsgevangenen. Eenmaal krijgsgevangen, leven zij onder erbarmelijke omstandigheden in kampen. Wanneer de Duitse legerleiding besluit dat er onder krijgsgevangenen kan worden gerekruteerd voor Duitse dienst, melden velen zich aan.

In de loop van de oorlog ontstaan zo 52 zogenaamde 'Ostbataljons'. Ze worden ingezet in het westen. Daar vervangen zij Duitse soldaten die naar het oostfront vertrekken en bemannen zij delen van de Atlantikwall.

Georgisch bataljon in opstand

Op 6 februari 1945 lost een Georgisch bataljon van ongeveer 800 man een Kaukasisch bataljon af op Texel. Op Texel zijn ook zo'n 1200 Duitse militairen. Via hun contacten in het verzet horen de Georgiërs dat Duitsland de oorlog gaat verliezen. Dat biedt weinig hoop voor de toekomst. Ze zullen worden ingezet tegen geallieerde troepen in Oost-Nederland en als ze dit overleven wacht hen straf bij terugkeer in Rusland. Dit perspectief doet hen besluiten om in opstand te komen tegen de Duitse troepen op Texel om zo het blazoen schoon te poetsen.

Op verschillende plekken van het eiland vermoorden zij enkele honderden Duitse soldaten met messen en dolken

Op 5 april krijgt de bataljonscommandant van de Georgiërs, Sjalwa Loladze, van de Duitsers het bevel om de troepen gereed te maken voor vertrek naar het front in Oost-Nederland. De Georgiers voeren dan hun plan uit in de vroege morgen van 6 april. Op verschillende plekken van het eiland vermoorden zij enkele honderden Duitse soldaten, met messen en dolken. Zo gaan zij stil te werk. Omdat er op zeker moment toch wordt geschoten, mislukt de opzet om alle Duitsers uit te schakelen. Op dat moment hebben de opstandelingen tweederde van het eiland in handen. Maar de Duitsers beginnen een tegenoffensief en roepen de hulp in van Duitse eenheden bij Den Helder.

Bloedige strijd

De ondergrondse organisatie op Texel wordt ook bij de opstand betrokken. Texelse mannen worden door de Georgiërs opgeroepen om mee te vechten, maar de opkomst is nihil. De Duitsers pakken wel veertien Texelaars op die zij verdenken van steun aan de Georgiërs. De gijzelaars worden met een vrachtwagen naar De Mok in het zuiden gebracht. Onderweg ontsnappen vier mannen. De rest wordt bij aankomst gefusilleerd. De komende dagen ontstaat een bloedige strijd. Er komen Duitse hulptroepen uit Den Helder. De kanonnen bij Den Helder worden op het eiland gericht evenals de kanonnen van de westbatterij op Vlieland.

Beetje bij beetje worden de Georgiërs teruggedrongen. Gevangengenomen strijders worden direct gefusilleerd.

Het laatste opstandige bolwerk is rond de vuurtoren bij Eierland. Daar wordt op 20 april de laatste bunker door de Duitsers heroverd. Vanaf dat moment voeren de laatste Georgische troepen een soort guerrilla. Na 26 april zijn er geen openlijke oorlogshandelingen meer, maar houden zich nog veel Georgische strijders schuil op verschillende plekken op het eiland. Den burg, De Waal en De Koog hebben zware schade opgelopen. In de Eierlandse polder zijn veel boerderijen in stukken geschoten en in brand gestoken.

De kanonnen van Den Helder en Vlieland worden op Texel gericht

Op 20 mei komt het eerste Canadese legerkorps aan op Texel en op 21 mei worden de Duitsers afgevoerd naar Den Helder. Hiervandaan vertrekken zij naar Wilhelmshaven. Het eiland blijft achter in shock. 117 Texelaars hebben het leven gelaten. Rond de 600 Duitse militairen en waarschijnlijk 565 Georgiërs hebben de strijd niet overleefd. 17 juni vertrekken de 236 overlevende Georgische strijders per boot vanuit Oudeschild naar Wilhelmshaven.

De eilandbewoners blijven achter met zeer gemengde gevoelens en de meningen zijn verdeeld. Sommigen zien de opstandelingen als helden die het waagden om tegen de Duitse bezetter te strijden, iets wat de meerderheid van de Nederlandse bevolking niet durfde. Anderen zien hen als verraders, sluipmoordenaars, die eerst verraad pleegden aan Stalin en daarna aan hun Duitse kompanen. Op 15 juni 1945 wordt een monument voor de Georgiërs opgericht dat kort daarop al door onbekenden wordt besmeurd.

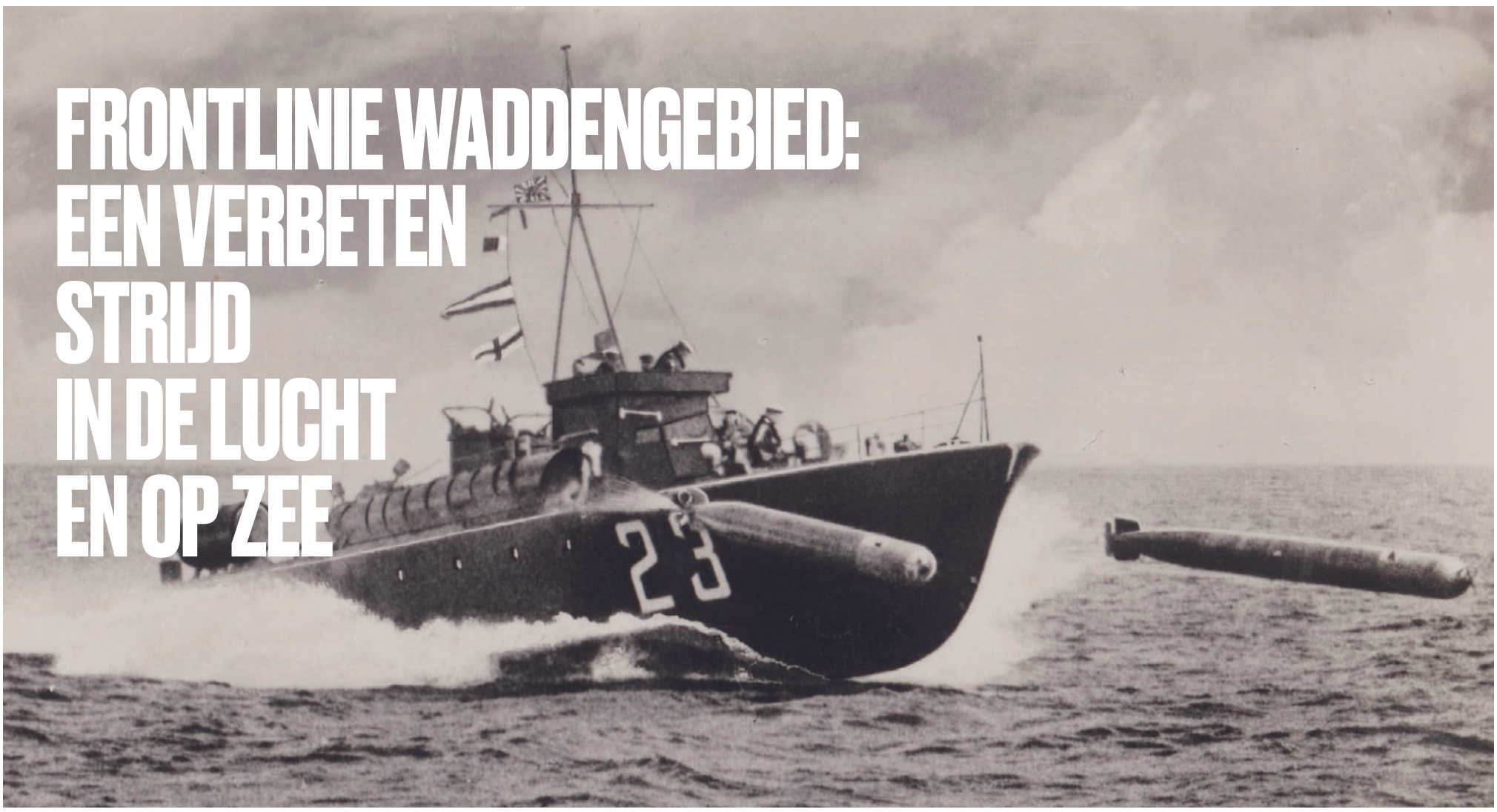

FRONTLINIE WADDENGEBIED: EEN VERBETEN STRIJD IN DE LUCHT EN OP ZEE

Velen kennen de stranden van Normandië onder de codenamen Utah Beach, Omaha Beach, Gold Beach, Juno Beach en Sword Beach. Hier braken de geallieerde troepen op 6 juni 1944 door de Duitse Atlantikwall-stellingen. Met D-Day begon de bevrijding van West-Europa. Vrijwel onbekend is dat ook het Waddengebied in de Tweede Wereldoorlog een echte frontlinie was. Alleen speelde die oorlog zich voornamelijk af in de lucht en op zee.

Vanaf de zomer 1940 ontwikkelden de Duitse bezetters het Waddengebied tot hun meest voorwaarts gelegen verdedigingsgordel tegen het geallieerde strategische bombardementsoffensief op Duitsland. Ook lagen ten noorden van de Waddeneilanden belangrijke scheepskonvooiroutes waarlangs Scandinavisch ijzererts werd vervoerd naar Rotterdam. Deze grondstof was voor de Duitse oorlogsindustrie van vitaal belang.

Hoogste crashdichtheid

In het Waddengebied werd tussen 1940 en 1945 een verbeten strijd uitgevochten om de heerschappij in de lucht en op zee. De sporen van deze oorlog zijn op het eerste gezicht nauwelijks meer te zien. De uiteengespatte wrakstukken van vele honderden neergeschoten vliegtuigen liggen over het hele kustgebied verspreid en boven de eilanden roesten tientallen gekelderde schepen op de bodem van de Noordzee. Wat vliegtuigen betreft heeft Noord-Nederland de hoogste crashdichtheid van de Tweede Wereldoorlog, in de hele wereld.

Daarmee is deze voor het oog onzichtbare geschiedenis ook een vrijwel vergeten geschiedenis geworden. Diverse bunkercomplexen op de Waddeneilanden, zoals de Tigerstelling op Terschelling, en langs de kustlijn van het vasteland zijn tastbare herinneringen aan deze strijd. Dit is belangrijk oorlogserfgoed dat onder meer door het project Atlantikwall in het Waddengebied deels in oude staat is hersteld.

Veel (jonge) mensen zien de bunkers als een spannend avontuur. De werkelijkheid is dat het overblijfselen zijn van een oorlogsma-

OUDE KRANTENBERICHTEN

DUITSCHLANDS BELANG BIJ HET BEZIT VAN NEDERLAND EN BELGIË.

Nederland en België zijn thans uitgeschakeld voor den Engelschen invoer. Bovendien is Duitschland nu, door de bezetting van de Nederlandsche havens, waaronder de oorlogshaven Den Helder, in het bezit gekomen van bases voor zijn zeestrijdkrachten, welke een nieuwe bedreiging vormen voor Engeland, want door hun vooruitgeschoven ligging in het Westen.

(Vervolg onderaan 3e kolom pag. 4)

Aanval op Den Helder

Gisteravond pl. m. 7 uur hebben een dertigtal vliegtuigen een aanval ondernomen op de in de haven van Den Helder liggende schepen. Bij dezen aanval werden 6 vliegtuigen omlaag geschoten. Eén schip werd beschadigd.

BOMAANVALLEN OP DEN HELDER

Er zijn vele dooden gevallen

Amsterdam, 26 Juni. Naar verschillende correspondenten van het A.N.P. in Noord-Holland melden, heeft de bevolking van den Helder ernstig geleden onder de nachtelijke aanvallen der Engelsche bommenwerpers op de burgerlijke bevolking.

De bommen werden over verschillende deelen van den Helder uitgestrooid. Er zijn vele dooden gevallen en tal van gewonden. Onder de bevolking heerschte de grootste verontwaardiging, die zich vaak in de heftigste bewoordingen tegen de Engelsche belagers uit.

Vele menschen zijn uit den Helder gevlucht en vonden in de omgeving gastvrij onthaal. Sommigen zijn veel verder gevlucht en in Amsterdam aangekomen. Allen zijn het er over eens, dat de bommen geen militaire doeleinden troffen.

DE REACTIE VAN DE HELDERSCHE BEVOLKING OP DE ENGELSCHE LUCHTAANVALLEN

De N.R.C. schrijft:

In den Helder gaat de curve van de vlottende bevolking iederen dag op en neer.

De gemeente had voor 10 Mei 1940 een bevolking van 37.747 zielen, ten gevolge van de Engelsche luchtaanvallen was het op 1 Juli 1940 echter tot 27.357 gedaald. Sedert dien is het onder den druk van de Engelsche luchtaanvallen, die den Helder herhaaldelijk hebben geteisterd en die tal van slachtoffers hebben geëischt en vele huizen in puinhoopen hebben doen verkeeren, geleidelijk steeds verder teruggeloopen. Op het oogenblik is den Helder van een stad een dorp geworden en nog slechts ongeveer tienduizend van zijn inwoners brengen er den nacht door. Vele honderden anderen brengen zich vóór het invallen van de duisternis elders in veiligheid. Er gaan perioden voorbij, waarna de Engelschen de stad van Dorus Rijkers met rust laten, dan opeens echter zijn zij er weer en vallen er onder de inwoners, die het er op gewaagd hebben achter te blijven, nieuwe slachtoffers.

Daarom is er iederen avond een groote uittocht uit de gemeente. Na vijf uur worden er nauwelijks meer zaken gedaan. Uit alle wijken stroomt men naar de „vluchttreinen" van half-zes en halfacht naar Anna Paulowna, Schagen en andere plaatsen.

Dit zijn dan degenen, die overdag tenminste nog naar de stad terugkeeren. Maar er zijn er ook duizenden, die den Helder voorloopig geheel vaarwel gezegd hebben en van wie men niets meer ziet. Onbewoond en met dichtgespijkerde ramen staan hun huizen erbij.

Scholen buiten de gemeente

De verzorging en opvoeding van het kindertal eener vlottende bevolking is een probleem, waarmee de vaders en moeders zwoegen, en dat ook de magistratuur der stad voor moeilijke vraagstukken plaatst. Wij hebben gezinnen gezien die des avonds compleet naar Anna Paulowna trekken om er te slapen, doch waarvan de kinderen den volgenden dag weer de school te den Helder moeten bezoeken. Men krijgt dan het volgende programma: slapen in de vluchtplaats, middagmalen en schoolgaan in den Helder, avondeten in het nachtlogies. Wat dit aan moeilijheden berokkent aan de huismoeders, die haar bons in twee plaatsen moeten besteden en hier en elders hun leveranciers van levensmiddelen e. d. moeten mobiliseeren, laat zich gemakkelijk raden.

Op het oogenblik heeft den Helder een zevental scholen buiten de gemeente, tot zelfs in Alkmaar. De bijzondere kosten voor dit onderwijs heeft het rijk voor zijn rekening genomen. Op deze scholen wordt onderwijs gegeven aan kinderen van families, die uit den Helder gevlucht zijn, maar hun zaken aldaar gaande houden.

De schoolbevolking van den Helder is geslonken van ruim 5000 kinderen op 10 Mei 1941 tot 1117 in den gepasseerden winter. Daarna valt er een stijging waar te nemen, zoodat het aantal schoolgaande kinderen in de stad op 7 Maart j.l. 1449 bedroeg. Op het oogenblik houdt de stijging nog aan.

Tot leniging van den nood en herstel van het bedrijfsleven draagt het Sociaal Herstelfonds op loffelijke wijze bij. Dit fonds steunt de middenstanders, die hun zaak drijvende houden, met een wekelijksche bijdrage. In hoofdzaak zijn het kleine zelfstandigen, die door de gebeurtenissen van verleden zomer in een moeilijke positie zijn geraakt. In vlotte samenwerking met het gemeentebestuur verleent het Herstelfonds de eerste hulp; in totaal genieten ongeveer 150 zakenmenschen een zoogenaamden overbruggingssteun, waardoor het hun mogelijk wordt hun bedrijven zoo goed zoo kwaad als het kan, gaande te houden.

Zakenlieden als kappers, winkeliers, huiseigenaren e.d. bezitten in den steun van het Sociaal Herstelfonds den hefboom, waarmee zij zich uit hun netelige parket omhoog kunnen werken. Bij de het zwaarst getroffen middenstanders schakelen zich dan nòg andere hulpbronnen in, zoodat deze soms met een drievoudigen steun op de been worden gebracht. In de lange lijsten die we hebben ingezien, trof ons het geval van een huiseigenaar, die vóór 10 Mei een wekelijksch inkomen van drie honderd gulden genoot, dat later slonk tot.... *f* 10 per week! Deze persoon wordt thans door het Herstelfonds gesteund met *f* 25 per week, een tweede instantie heeft hier bijgedragen met een overbuggingssteun van duizend gulden, een derde heeft 's mans ziekenhuiskosten vergoed. Een timmerman-eigenaar, die achttien huizen bezit, is niet in staat de onderhoudslasten daarvan te betalen; ook hier verschaft het Herstelfonds de noodige ondersteuning.

De zakenmenschen die door het Herstelfonds gesteund worden, zijn verplicht hun kinderen in den Helder op school te houden.

Daarnevens dragen Winterhulp en „Noodstandsbeihilfe" aanzienlijk bij in de leniging van den nood. Burgemeester Ritmeester heeft in een gesprek, dat wij met hem ten stadhuize mochten hebben, medegedeeld, dat Winterhulp tot dusver met achttien mille heeft bijgedragen, dat is ruim het viervoudige van het bedrag, dat in de gemeente ten behoeve dezer instantie gecollecteerd is. Ten slotte is er nog de Provinciale Commissie voor oorlogsslachtoffers, die steun verleent aan degenen, die aan huis en meubilair schade hebben geleden.

Een uitbreidingsplan

Het gemeentebestuur zit waarlijk niet bij de pakken neer! Op het stadhuis werkt dagelijks een speciale commissie voor wederopbouw, bestaande uit drie architecten. Onder leiding van het gemeentebestuur grijpt deze instantie onmiddellijk in, waar zulks noodig is. Daarbij is men er op bedacht, de bevolking in de stad te houden en de uitgewekenen er toe te bewegen terug te keeren. Deze commissie treedt op bij dingen, die plotseling gebeuren. Toen op een Zondagmorgen een buurt door een explosie opgeschrikt werd en in tientallen huizen geen ruit gespaard bleef, ontstond op verklaarbare

BRITSCHE BOMMENWERPER NEERGESCHOTEN BIJ TEXEL

Ten Noordwesten van Texel is Zaterdag door een Duitschen jager een Britsche bommenwerper van het type Vickers-Wellington neergeschoten, meldt het D.N.B. uit Berlijn.

Het toestel, dat klaarblijkelijk uit was op gewapende verkenning, stortte na korten strijd brandend in zee.

BOMMEN OP TEXEL

In den afgeloopen nacht is een bom gevallen nabij het Horntje op Texel. Een groote schuur van den heer W. H. Lap werd getroffen. Het voorste gedeelte werd bewoond door het echtpaar Beumkes. De vrouw werd onder het puin bedolven. Zij is ernstig gewond te voorschijn gehaald en is naar het noodziekenhuis vervoerd. Zij zal een voet moeten missen.

EEN LUCHTGEVECHT BIJ TEXEL

In het Duitsche legerbericht van Zaterdag wordt gemeld, dat Vrijdag j.l. in de namiddaguren bij Texel drie van zes vijandelijke vliegtuigen na een kort luchtgevecht werden neergeschoten. De drie anderen werden gedwongen terug te keeren.

Engelsche vliegers ter aarde besteld

Zaterdagmiddag zijn op de algemeene begraafplaats van Den Burg op Texel vier Engelsche vliegers, die tijdens dit luchtgevecht het leven verloren, met militaire eer ter aarde besteld. De gevallenen werden door Duitsche militairen grafwaarts gedragen. Drie kransen, respectievelijk van het gemeentebestuur, van de thans nog op Texel vertoevende Nederlandsche vliegofficieren en van de Duitsche weermacht dekten de baren. De burgemeester van Texel woonde namens het gemeentebestuur de teraardebestelling bij.

Aan het graf werd in het Engelsch gesproken door ds. Gorter, doopsgezind predikant.

chine met maar één doel: zoveel mogelijk te doden. De drenkelingenkerkhoven op de eilanden en langs de kustlijn, waar honderden aangespoelde geallieerde vliegers zijn begraven, zijn hier de stille getuigen van. Deze graven geven de oorlog een verstild, maar persoonlijk gezicht. Lees de namen en leeftijden op de zerken; de jongsten waren 18 jaar, de oudsten vrijwel nooit ouder dan 25.

Luguber schouwspel

Het moet een fascinerend, maar ook luguber schouwspel zijn geweest. De hemel boven Noord-Nederland vol met geallieerde vliegtuigen op weg naar Duitsland, 's nachts als motten gevangen in bundels vijandelijk zoeklicht en genadeloos beschoten door het luchtafweergeschut en snelle Duitse nachtjagers vanaf Fliegerhorst Leeuwarden. In totaal gingen er tijdens de Tweede Wereldoorlog rond 6.000 vliegtuigen boven Nederland verloren, waarvan een groot deel in en rond het Waddengebied. In ongeveer 400 vliegtuigwrakken liggen waarschijnlijk nog stoffelijke resten van piloten.

"Geallieerde vliegtuigen als motten gevangen in bundels zoeklicht"

Na de door de Duitsers in de herfst van 1940 verloren Luchtslag om Engeland – de beroemde Battle of Britain – werd door de Britse luchtmacht een nachtelijk bombardementsoffensief op Duitsland ingezet. Eerst werden deze bombardementen op de Duitse steden en oorlogsindustrie met relatief kleine aanvalsformaties van enkele tientallen toestellen uitgevoerd. In de loop van de oorlog groeide dit uit tot een vernietigend luchtoffensief, waarbij vrijwel iedere nacht vele honderden viermotorige zware bommenwerpers Duitse steden in as gooiden.

De Britse bommenwerperformaties vlogen op hun heen- en terugweg meestal over het IJsselmeer en het Waddengebied, vanuit de veronderstelling dat de Duitse luchtverdediging boven zee minder sterk was dan boven land. Daarnaast waren de navigatie-ijkpunten langs de Waddeneilanden beter te herkennen dan die op het verduisterde vasteland.

Strategische luchtoorlog

Om te voorkomen dat de Britse bommenwerpers Duitsland zouden bereiken, besloten de Duitsers al in 1940 een sterke voorwaartse luchtverdedigingsgordel in Nederland in te richten, en in dit 'Vorfeld' zoveel mogelijk tegenstanders neer te schieten. Vanaf de tweede helft van 1940 werden daartoe langs de waddenkust radarstations gebouwd voor het opsporen van geallieerde vliegtuigen en het geleiden van de eigen jachtvliegtuigen, en in het Nederlandse achterland – zoals in Leeuwarden – grote vliegbases voor Duitse jachtvliegtuigen aangelegd. De radarsectoren kregen als codenaam allemaal een naam uit het dierenrijk: die op Schiermonnikoog werd Schlei genoemd ('zeelt', een zoetwatervis), die op Terschelling Tiger ('tijger'), Den Helder werd Salzhering ('zoute haring', want Hering was al vergeven aan Hoorn/Medemblik).

In deze formidabele en door de Britse bommenwerpercrews gevreesde nachtelijke verdedigingslinie werden door de Nachtjagd (nachtjagers) tussen 1941 en midden 1943 honderden vliegtuigen neergehaald. Alleen al door nachtjagers die in de radarsectors Tiger en Schlei patrouilleerden, werden naar schatting 168 bommenwerpers neergehaald, waarbij minstens achthonderd vliegers het leven lieten.

De strategische luchtoorlog in West-Europa tegen Duitsland was tot begin 1943 alleen een Brits-Duits conflict. Vanaf februari 1943 voerde ook de Amerikaanse luchtmacht overdag bombardementen op de Duitse oorlogsindustrie uit, waarmee het 'round-the-clock' bombardementsoffensief op Duitsland een feit was; 's nachts de Britten, overdag de Amerikanen. Dit duurde tot aan de Duitse capitulatie in mei 1945. Net als de Britten vlogen de Amerikanen veelvuldig over het Waddengebied. Zo werden vanaf begin 1943 ook overdag in dit gebied diverse luchtslagen tussen Duitse Tagjagd (dagjagers) en de Amerikaanse Combat Boxes uitgevochten.

Strijd om Duitse scheepskonvooiroutes

De vaargeulen vlak voor de Nederlandse kust waren in de hele Tweede Wereldoorlog een vitale levensader voor de Duitse oorlogsindustrie. Twee tot drie miljoen ton ijzererts uit Scandinavië werd per jaar in grote en zwaar bewaakte scheepskonvooien vlak ten noorden van de Waddeneilanden varend naar de haven van Rotterdam vervoerd. In het oorlogsjaar 1943 bijvoorbeeld voeren 998 koopvaardijschepen van in totaal 2.119.466 ton de route Cuxhaven - Rotterdam. Iedereen die een wandeling over de stranden maakt, kan zien dat dezelfde konvooiroutes vandaag de dag nog steeds druk bevaren worden.

De Britten voerden bij dag en bij nacht vanuit de lucht en op zee een felle strijd om deze levensader van Duitsland af te snijden. Dat gebeurde met rechtstreekse luchtaanvallen op de vrachtschepen, door met snelle en wendbare aanvalsschepen de konvooien aan te vallen en door mijnenvelden in de 'shipping lanes' aan te leggen. Veel mijnen spoelden aan op de stranden van de eilanden. Bij het demonteren gebeurden geregeld dodelijke ongelukken. Begin januari 1943 bijvoorbeeld ontplofte op het strand van Vlieland een mijn waarbij de hele Duitse ontmantelingsploeg van veertien man sterk om het leven kwam.

Vernietigende vuurkracht

Pas in de loop van 1943 kregen de Britten grip op de Duitse scheepskonvooien in het Waddengebied. Er werd toen een nieuw en krachtig type aanvalsvliegtuig, de Bristol Beaufighter, in dienst genomen. Daarnaast werd met dit vliegtuig ook het tactische concept van de Strike Wing geïntroduceerd. Dit kwam er op neer dat een strak geregisseerde grote formatie Beaufighters de konvooien met vernietigende vuurkracht 'overweldigde'. Zo'n 38 schepen werden tussen april 1943 en augustus 1944 tussen Borkum en Texel gekelderd of zwaar beschadigd in de verwoestende Strike Wing aanvallen, en tientallen andere zwaar beschadigd.

"Veel mensen zien bunkers als een spannend avontuur. De werkelijkheid is dat ze waren bedoeld zoveel mogelijk te doden"

Vanaf de herfst van 1942 werden in het Waddengebied 's nachts ook Light Coastal Forces van de Britse marine actief. Deze voerden met snelle en wendbare Motor Torpedo Boats (MTB's) en Motor Gun Boats (MGB's) aanvallen uit op op het nachtelijke Duitse scheepvaartverkeer. Op de nacht van 10 op 11 september 1942 vond de eerste actie plaats voor de kust van Terschelling, waarbij de Vp1239 door een torpedo van de MTB234 werd getroffen en met dertien zwaargewonden aan boord de haven van Terschelling in werd gesleept. Vanaf die nacht werden tot aan het midden van 1944 enkele tientallen zeeslagen in het Waddengebied, vooral tussen Texel en Terschelling, uitgevochten.

OUDE KRANTENBERICHTEN

HET VERKEER OVER DEN AFSLUITDIJK
Een bewijs van een Ortskommandant noodig

Naar men ons mededeelt, is het passeeren van Kornewerderzand met auto's e.d. alleen mogelijk, wanneer men in het bezit is van een bewijs van een Ortskommandant.

BRITSCH VLIEGTUIG NEERGESCHOTEN BIJ AMELAND.

BERLIJN, 9 Juni. (D.N.B.) Ten Noorden van Ameland is Maandagmiddag naar het D.N.B. verneemt, een Britsch gevechtsvliegtuig van het type Bristol-Blenheim door Duitsche jagers aangevallen en neergeschoten.

Bekendmaking.

De BURGEMEESTER van Ferwerderadeel maakt bekend:
dat door de Duitsche Weermacht vanaf 9 Januari 1941 tot nadere aankondiging SCHIETOEFENINGEN worden gehouden op het Noorderleeg onder Hallum.
Het is LEVENSGEVAARLIJK het betrokken gebied te betreden.
De gevaarlijke zône strekt zich uit over een diepte van 3 K.M. in zee en ruim 1 K.M. in land.
Ferwerd, 7 Januari 1941.

De Burgemeester van Ferwerderadeel,
G. W. H. ESSELINK.

Ingrijpende maatregelen voor de kuststreek
Van 10 uur 's avonds tot 4 uur 's ochtends binnenshuis blijven

Verdediging der Westkust van Europa gereed

(Van onzen Berlijnschen redacteur.)

Berlijn, 3 April.

Nadat de Duitsche troepen in 1940 en 1941 verschillende punten van de kust der bezette gebieden voorloopig hadden versterkt gaf de Führer begin 1942 bevel tot den aanleg van een uitgebreid vestingsysteem langs de geheele Atlantische kust en de kusten van het Kanaal en Noordzee, dat. Denemarken en Noorwegen niet medegerekend, met een lengte van 2700 km nog 300 km langer is dan de Chineesche muur. De bouw der talrijke vestingwerken werd opgedragen aan de Organisation-Todt, die de bij den aanleg der Duitsche autowegen en van den Westwal opgedane ervaringen in practijk bracht.

AANVAL OP SCHEPEN IN DEN HELDER

Dinsdagavond om 7 uur werd door ongeveer 30 geallieerde vliegtuigen een aanval ondernomen op Den Helder. Het doel was blijkbaar de in de haven liggende Duitsche schepen, waarvan er een beschadigd werd.

Oost-Groningen. Thans is bekend, dat er in de gemeenten Appingedam, Delfzijl, Bierum, Termunten en Niewolda ruim 100 burgers gedood zijn, ongeveer evenveel als in de stad Groningen zelf. Materieel zijn deze gemeenten zeer zwaar getroffen. In Appingedam zijn 22 woningen totaal vernield, 283 zijn zwaar en 971 licht beschadigd. Meer dan 60 grote boerderijen zijn in dit gebied totaal vernield.

BOMMEN OP AMELAND
Een doode, twee zwaar gewonden

Hollum, 23 September. In den nacht van Vrijdag op Zaterdag, omstreeks half een, heeft een Engelsch vliegtuig een zevental bommen uitgeworpen boven het dorp Hollum op Ameland. Er is aanzienlijke schade aangericht, terwijl ook een menschenleven te betreuren is.

Eén bom kwam neer op het pand van den winkelier J. de Boer aan de Burenlaan, dat geheel vernield werd. Hierbij kwam het vier-jarige dochtertje van den winkelier om het leven. Het zes-jarig dochtertje en de moeder werden zwaar gewond. Met een extra-boot zijn zij naar het ziekenhuis te Leeuwarden overgebracht. De Boer zelf was toevallig niet thuis.

In de omgeving werden, mede door andere neerkomende bommen, verscheiden huizen vernield, terwijl langs de geheele Burenlaan geen ruit heel bleef.

Ten Oosten van het dorp kwam nog een bom terecht in een stuk bouwland. Deze is echter niet tot ontploffing gekomen.

JONGENS SPEELDEN MET HANDGRANATEN.
Eén ernstig gewond.

Bij herhaling is al gewaarschuwd tegen het aanraken van oorlogsmateriaal door onbevoegden. Welke noodlottige gevolgen dit kan hebben, is Zondagmiddag nog eens weer gebleken op Schiermonnikoog. Enkele jongens, die daar op de kwelder speelden, vonden er een trommel met handgranaten. Een hunner opende de bus, haalde er een granaat uit, en trok aan het koordje, dat dient, om de ontsteking in werking te stellen. Het projectiel kwam hierdoor tot ontploffing, met het gevolg, dat het elfjarig zoontje van den kooiboer Talsma ernstig werd gewond. Zijn rechterhand werd afgerukt. Nadat door een arts eerste hulp was verleend, is de jongen ter behandeling opgenomen in een lazaret.

Vlieland en Terschelling bij Friesland
Met ingang van 1 September

Bij verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied is bepaald, dat met ingang van 1 September a.s. de gemeenten Vlieland en Terschelling van het gebied der provincie Noord-Holland overgaan naar dat der provincie Friesland.

JURRIAAN DE MOL: “IN 2021 VAN START MET CANADIAN TRAIL IN NOORD-NEDERLAND”

RUIM BAAN VOOR WANDELROUTE IN VOETSPOREN CANADESE BEVRIJDERS

De nieuwe langeafstand wandelroute langs de opmarswegen van de geallieerde legers bij de bevrijding van Europa, wordt vanaf 2021 ook in Noord-Nederland gerealiseerd. Dat heeft Jurriaan de Mol bekendgemaakt, de directeur Nederland van Liberation Route Europe.

“We willen aansluiten op de wandelroute die vanuit het Zuiden via Nijmegen en Arnhem naar het Noorden loopt. Net zoals destijds de Canadezen deden, splitsen we de route bij Zwolle in een traject door Friesland en een traject door Drenthe en Groningen om in Groningen-stad weer samen te komen en via Delfzijl en Termunten richting Duitsland af te buigen. Met deze zogenoemde Canadian Trail maken we de herinneringsroute door Nederland compleet.”
De naam voor het noordelijke traject is bewust gekozen. De Mol: “Anders dan in andere delen van ons land is het Noorden voornamelijk bevrijd door de Canadezen. Niet voor niets staat hier een groot gedeelte van de herdenkingen in het teken van de Canadese inzet vanaf eind 1944 tot het voorjaar van 1945. Tot op de dag van vandaag bestaan er nauwe banden met de Canadese bevrijders. We ontvangen nog jaarlijks oud-strijders en hun families, kranige militairen die hier hun kameraden eren, oorlogsherinneringen ophalen, verhalen vertellen en met eigen ogen komen zien dat het allemaal niet voor niks is geweest.”

Liberation Route
De Mol legde als directeur voor het Regionaal Bureau Toerisme voor Arnhem-Nijmegen het fundament voor de Liberation Route. Het resulteerde in 2008 in een reeks van 25 luisterkeien in het landschap waar de geallieerden in september 1944 bittere gevechten leverden tijdens Operatie Market Garden. Hier ontstonden ook de eerste ideeën voor een pan-Europese organisatie, de huidige Stichting LRE, waarvan de internationale herdenkingsroute de ruggengraat vormt.

“We markeren deze ‘hiking trail van de bevrijding’ met iconische wegwijzers. ‘Vectors of Memory’ noemen we deze ontwerpen van de beroemde Pools-Joodse architect Daniel Libeskind.” Als zoon van Holocaust-overlevenden en intussen Amerikaans staatsburger is hij ook de ontwerper van het Joods Museum Berlijn en het nieuwe One World Trade Center in New York (na 9/11). Ook bedacht hij het Stadsmarkeringsplan Groningen en leverde zelf een van de tien bijdragen (Open Boek aan de A7).
Inmiddels wordt de route uitgerold over zeven landen in Europa, met meer dan 250 organisaties die betrokken zijn bij herdenkingsprogramma’s, musea, begraafplaatsen en bezoekerscentra. De stichting LRE wordt gefinancierd door organisaties en overheden (o.a. Deutsche Bundestag) uit tien landen.

Blijvende herinnering
Zelf is Jurriaan de Mol intussen professioneel aan de stichting verbonden als directeur Nederland om actief te werken aan wat hij noemt ‘zijn levenswerk’. Het verhaal van de Tweede Wereldoorlog ligt hem na aan het hart. “Als kind van ouders en grootouders uit Rotterdam is de oorlog nooit ver weg. En ook de tijd dat mijn vader via de Arbeitseinsatz gedwongen moest werken in Duitsland werd bij ons aan tafel openlijk besproken. Dat heeft mij zeker gevormd en de interesse voor die oorlogstijd is sindsdien alleen maar gegroeid.”

> “We doen het voor al die dappere mensen, onze bevrijders, opdat wij hen niet vergeten!”

“Het is het verhaal van mannen en vrouwen die hebben geholpen om Europa in 1944 en 1945 te bevrijden van het nationaalsocialisme. Het verhaal ook waarbij we telkens weer de vraag moeten stellen: wat doen wij vandaag de dag om de vrijheid te beschermen?” Juist nu de laatste generatie ooggetuigen snel kleiner wordt en er nog maar enkele oud-strijders over zijn, is het belangrijk de herinnering levend te houden. Dan doen we natuurlijk met het gedenken op 4 mei en het vieren van onze vrijheid op 5 mei, maar er is na 75 jaar ook behoefte aan een blijvende herinnering.”
“In die behoefte voorzien wij met de Liberation Route. Ik zie het als onze verantwoordelijkheid om de herinnering aan de bevrijders een blijvende plek te geven en de fysieke overblijfselen te bewaren en toegankelijk te maken. Gelukkig is de interesse in het verhaal groter dan ooit en past het wandelen, buiten zijn en beleven van de geschiedenis helemaal bij deze tijd. Maar bovenal doen we het voor al die dappere mensen, onze bevrijders, om hen doorlopend te eren en opdat wij hen niet vergeten!”

De langeafstandsroute van Londen naar Berlijn strekt zich uit over bijna 3000 kilometer. De Mol vergelijkt het met de pelgrimsroute van Santiago de Compostella. “We werken met organisaties in Italië, Duitsland, België, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Nederland om de route zichtbaar te maken. Soms kun je het pad niet meer zien, is het overwoekerd met bos of bevinden zich er industrieterreinen. Daar zijn we nu volop mee bezig.”

LIBERATION ROUTE EUROPE

Liberation Route Europe is een groeiende, internationale herdenkingsroute ter nagedachtenis aan de lange opmars van de geallieerde bevrijders tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een herinneringsroute door tien Europese landen die de belangrijkste mijlpalen uit die strijd met elkaar verbindt, en toegankelijk en beleefbaar maakt.

De route vormt een schakel tussen de start van de opmars vanaf Zuid-Engeland naar de stranden van Normandië (D-Day) via de Belgische Ardennen en Nederland richting Berlijn. En vanaf daar tot aan de Poolse stad Gdańsk, de stad waar bijna twee generaties later een democratische revolutie op gang kwam om de afscheiding van Europa op te heffen. Sinds 2016 is er ook een zuidelijke route in ontwikkeling, die start op Sicilië en dwars door Italië naar Oostenrijk en Duitsland loopt.

Via deze uitgezette en gemarkeerde ‘hiking trail’ is het mogelijk om al wandelend (delen van) de route te volgen die de geallieerden in de laatste fase van de Tweede Wereldoorlog aflegden. Met onderweg veel aandacht voor persoonlijke verhalen van bevrijders, bewoners én bezetters, gebeurtenissen, nog zichtbare overblijfselen, musea en monumenten. Vooral de multiperspectieve benadering voorbij het goed en kwaad is belangrijk om de link naar het leven in het huidige Europa te leggen. Hierbij ligt de nadruk op de rol van internationale verzoening en een oproep tot reflectie over de waarde van onze felbevochte vrijheid.

www.liberationroute.nl

Bunkers van Schiermonnikoog arrangement

Schiermonnikoog is het kleinst bewoonde Friese Waddeneiland, met 953 inwoners (per 1 augustus 2020), en is 20 kilometer lang en 4 kilometer breed. Het enige dorp op het eiland heet ook Schiermonnikoog.

Op 11 juni 1945 werd Schiermonnikoog als laatste stukje Nederland bevrijd van de Duitsers. De oorlogsgeschiedenis is op veel plekken op het eiland nog duidelijk zichtbaar. In de oorlogsjaren bevond zich een bunkerdorp in de duinen, genaamd Schlei, als onderdeel van de Atlantikwall. In één van de nu nog toegankelijke bunkers, nabij het strand, vindt u het bunkermuseum. De hoogste bunker op het eiland heet de Wassermann, deze is nu ingericht als uitkijkpost en is vrij toegankelijk. Vanaf de Wassermann loopt een voetpad naar begraafplaats Vredenhof, waar drenkelingen en slachtoffers uit beide Wereldoorlogen begraven zijn.

Het arrangement is inclusief:
- **Bootticket v.a. Lauwersoog v.v.**
- **Fiets**
- **Koffie/thee met gebak t.w.v. € 15,00** (2 personen)
- **Lunch inclusief koffie of thee**
- **Entree bunkermuseum** (woensdag- of zondagmiddag)
- **Schiermonnikoog bunker fietsroutekaart**

Als u voor het arrangement met overnachting kiest komt het volgende erbij:

- **2 overnachtingen incl. ontbijt bij Hotel van der Werff**
  of
- **Midweek of weekend bij vakantieboerderij de Kooiplaats in een appartement** (2 pers, meer pers. op aanvraag)

- Diner 3 gangen (exclusief drankjes)
- Fiets voor 3 dagen
- VVV-welkomstpakket met plattegrond en verschillende fiets- en wandelroutes

Dag-arrangement
€ 55 p.p.

Met overnachting
vanaf **€ 225** pp.

Voorbehoud:
Onder voorbehoud van beschikbaarheid; het bunkermuseum is woensdag- en zondagmiddagen geopend. Arrangementen zijn alleen geldig in 2021.

Corona: Niet-noodzakelijke reizen worden op het moment van het drukken van deze krant afgeraden, (medio februari 2021) Hopelijk kunnen we snel weer normaal op reis. De arrangementen zijn altijd onder voorbehoud van de ontwikkelingen rondom het coronavirus, adviezen vanuit het RIVM en de maatregelen die door de overheid zijn genomen.

MEER INFORMATIE:
Dit arrangement is samengesteld door VVV Schiermonnikoog,
i.s.m het Bunkermuseum Schiermonnikoog
Voor informatie en reserveringen kijk op **www.visitwadden.nl/bevrijdingschiermonnikoog**

Bunkers van Terschelling arrangement

Ga op ontdekkingstocht op Terschelling. Over het hele eiland zie je de sporen van een bewogen geschiedenis: De Bunkers. Op het strand, in het bos, als vakantiewoning, je ziet ze op de meest bijzondere plekken. Een aantal van deze imposante betonnen bouwwerken zijn in oude staat hersteld. Stap terug in de geschiedenis en kom meer te weten over het verhaal van Terschelling.

Terschelling speelde in de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol. Verdeeld over het eiland vind je daarom tal van bunkers. De meeste vind je op West-Terschelling, onder de naam 'Tigerstelling'; een bunkercomplex van zo'n vijftentachtig bunkers. De radarstelling 'Tiger' werd tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikt om het luchtruim in de gaten te houden. Om de bommenwerpers die vanaf Engeland aankwamen zo snel mogelijk waar te nemen, bouwden de Duitse bezetters tientallen observatieposten en radarstellingen.

Er is een speciale bunkerroute gemaakt waarmee je langs deze bouwwerken kunt wandelen en fietsen. Een ontdekkingstocht door de duinen, het bos en langs het bunkermuseum. Optioneel kun je ook een bezoek met rondleiding in het bunkermuseum plannen.

Het arrangement is inclusief:

- **Bootretour Harlingen – Terschelling,**
- **Huurfiets of bus dagkaart,**
- **Gratis Bunkerroute om te fietsen en te wandelen,**
- **Gratis informatiepakket,**
- **Handige rugtas.**

Bunker Fiets-dagarrangement Terschelling
vanaf **€ 31** p.p.

Voorbehoud:
Arrangementen zijn alleen geldig in 2021.

Corona: Niet-noodzakelijke reizen worden op het moment van het drukken van deze krant afgeraden, (medio februari 2021) Hopelijk kunnen we snel weer normaal op reis. De arrangementen zijn altijd onder voorbehoud van de ontwikkelingen rondom het coronavirus, adviezen vanuit het RIVM en de maatregelen die door de overheid zijn genomen.

MEER INFORMATIE:
Dit arrangement is samengesteld door VVV Terschelling i.s.m. Rederij Doeksen:
Voor informatie en reserveringen kijk op
www.visitwadden.nl/bevrijdingterschelling

REDERIJ DOEKSEN

Op Oorlogspad op Texel

Ga op zoek naar zichtbare en onzichtbare sporen uit de Tweede Wereldoorlog, luister naar verhalen, tel de kogelinslagen in de muur, speur naar de bunkers in het bos en ontdek waarom er Georgische soldaten begraven liggen op Texel.

De tocht brengt je over het hele eiland. Met het boekje Op Oorlogspad in de hand kom je op bijzondere plekken waar verhalen liggen van wat mensen op Texel in de oorlog meemaakten. Je bezoekt de vuurtoren, waar je binnen nog de oude gehavende toren ziet en in de 3d audio-experience in Bunker de Vlijt ben je getuige van een ontmoeting tussen een Texels meisje en een Georgische opstandleider.

Het arrangement is inclusief
- **Entree Luchtvaart- en Oorlogsmuseum Texel**
- **Entree Bunker de Vlijt 3d audio-experience**
- **Lunch in Airportrestaurant de Vlijt**
- **Op Oorlogspad, een boekje en audioroute met veertig oorlogsverhalen op Texel**

MEER INFORMATIE:
Dit arrangement is samengesteld door VVV Texel ism het Luchtvaart- en Oorlogsmuseum Texel.
Bij aankomst op het eiland liggen uw reisdocumenten klaar.
Op aanvraag kunt u er ook een overnachting bijboeken.

Voor prijzen, informatie en reserveringen kijk op: **www.visitwadden.nl/bevrijdingtexel**

Voorbehoud:
Corona: Niet-noodzakelijke reizen worden op het moment van het drukken van deze krant afgeraden, (medio februari 2021) Hopelijk kunnen we snel weer normaal op reis. De arrangementen zijn altijd onder voorbehoud van de ontwikkelingen rondom het coronavirus, adviezen vanuit het RIVM en de maatregelen die door de overheid zijn genomen.

Indrukwekkende verhalen en mooie ontmoetingen

Bram van Dijk is al meer dan 35 jaar bezig met het zoeken naar nabestaanden van vliegers die op Texel zijn begraven. Dit leidt tot indrukwekkende verhalen en mooie ontmoetingen met mensen uit verschillende landen. Jan Nieuwenhuis doet sinds 2004 onderzoek naar neergestorte vliegtuigen en verzamelt zijn vondsten samen met die van Van Dijk in een overzichtelijke database. Samen vullen de twee mannen elkaar uitstekend aan en zorgen ze ervoor dat de verhalen van de vliegers en hun familieleden verteld worden in het Luchtvaart- en Oorlogsmuseum op Texel.

Bram van Dijk en Jan Nieuwenhuis

Het begon allemaal in november 1942 toen de vier jaar oude Bram van Dijk achterop de fiets met zijn ouders op weg was naar zijn oma die in de Prins Hendrikpolder woonde. Onder de dijk passeerden ze het wrak van een vliegtuig dat de avond ervoor was neergestort. Er stonden enkele Duitse soldaten bij op wacht die hen wezen op kleine zwarte hoopjes verderop in het veld. Dat waren de acht slachtoffers. “Dit beeld ben ik nooit meer vergeten. Ik heb het later nagevraagd bij veel mensen, maar ik kon het echte verhaal en tijdstip nooit achterhalen”, vertelt Van Dijk. Tot 40 jaar later.

> “De nabestaanden waren erg dankbaar dat ik contact met hen had opgenomen”

“Omstreeks 1985 zat ik thuis na een operatie. Ik verveelde mij en ik besloot naar de oorlogsbegraafplaats in Den Burg te gaan. Daar heb ik alle 123 namen van de geïdentificeerde militairen, voornamelijk vliegers, genoteerd met hun overlijdensdatums. Hier vond ik ook een bemanningslid dat op 9 november 1942 was omgekomen. In het archief op het gemeentehuis stond de crashplaats aangegeven als Nieuweschild.” Na deze vondst wilde Van Dijk ook meer te weten komen over de andere vliegers die op Texel begraven liggen en hun nabestaanden achterhalen en met hen in contact komen.

Armbandje

In 1989 waren duikers aan het duiken bij het wrak van een neergestorte Lancaster bommenwerper in de zee bij Texel. “In die tijd mocht dat nog. Nu is het verboden, omdat er vaak nog lichamen van vliegers in zitten. Deze wrakken zijn aangewezen als beschermde zeegraven”, vertelt Van Dijk. De duikers doken allemaal spullen op, waaronder een hele hoop munitie. “En tussen die munitie vonden we een armbandje met de naam ‘Roberston D.L.’. In 1991 heb ik de nabestaanden van deze vlieger gevonden. Zij waren erg dankbaar dat ik contact met hen had opgenomen. Twee jaar later ben ik ook bij hen op bezoek geweest in Hazlet, Saskatchewan in Canada.”

Analoge zoektocht

Toen Van Dijk begon met zijn zoektocht was er nog geen internet. Hij had wel een lijst met namen van omgekomen vliegers, inclusief plaatsnamen. Daarnaast had hij een lijst met lokale blaadjes. Hierin liet hij oproepen plaatsen. Op die manier kwam hij uiteindelijk via via vaak met nabestaanden in contact. Van de 123 geïdentificeerde militairen die op Texel zijn begraven, heeft hij inmiddels van zo’n 80 de familieleden op kunnen sporen.

> “Een bezoek aan de begraafplaats leidde naar de familie van een Joodse vlieger”

Maar het gebeurt ook wel eens andersom. “We zijn vorig jaar in contact gekomen met de nabestaanden van een Joodse vlieger genaamd Abrahams. Ik had zijn familieleden nooit kunnen achterhalen. Maar Jan Nieuwenhuis bracht een bezoek aan de begraafplaats en hij zag opeens dat er bloemen en een foto waren achtergelaten bij het graf van Abrahams.” Nieuwenhuis vult aan: “Gelukkig was er ook wat geschreven in het gastenboek van de begraafplaats. Met deze informatie heb ik een nicht kunnen vinden. Ze was, als vertegenwoordiger van de familie, voor één dag naar Texel gekomen om het graf te bezoeken. De nicht vertelde dat Abrahams de op een na jongste was geweest van veertien kinderen: zeven meisjes en zeven jongens. Ze wist niet dat het museum er ook was. Maar zodra het weer kan, komt ze terug naar Texel om dat ook te bekijken.”

Veel bijzondere verhalen

In de loop van de jaren heeft Bram van Dijk veel waardevolle (internationale) contacten opgedaan, wat resulteerde in een heleboel bijzondere verhalen. “Van de eerste generatie is bijna iedereen al overleden, dus ik heb nu vooral contact met de tweede generatie. Kinderen van vliegers zijn erg geïnteresseerd in wat hun vader heeft gedaan. Maar ook de jongere generatie wil weten wat er is gebeurd. Velen van hen komen naar Texel om het met eigen ogen te zien.” De familieleden vragen Van Dijk om informatie en tegelijkertijd krijgt hij er ook veel voor terug. “Nabestaanden sturen foto’s, maar ook medailles en uniformjasjes. Van een zus van een vlieger die op Wieringen was aangespoeld, hebben we zelfs een logboek gekregen.” Deze spullen worden bij elkaar bewaard in het Luchtvaart- en Oorlogsmuseum op Texel en worden gebruikt in exposities. Zo blijven de bijzondere verhalen van de vliegers levend en worden ze doorgegeven.

Database

Jan Nieuwenhuis kwam begin 2004 als vrijwilliger bij het museum. “Bram was toen al een tijdje bezig met het zoeken naar nabestaanden. Zelf was ik ook geïnteresseerd in het vinden van informatie over neergestorte vliegtuigen en de bemanningsleden. En met mijn achtergrond als ICT’er had ik de kennis om alles in een database te zetten.” En dat gebeurde.

> “Kinderen van vliegers zijn erg geïnteresseerd in wat hun vader heeft gedaan”

Alle informatie die Van Dijk al had verzameld kwam samen met de vondsten van Nieuwenhuis in een database. “In eerste instantie omvatte dit alleen het Waddengebied, maar mensen vroegen ook al snel naar andere locaties, zoals de provincies Friesland en Groningen. Zo werd het steeds groter.” Nieuwenhuis’ onderzoeksgebied bestrijkt ondertussen heel Nederland, de Noordzee en het Kanaal. De database wordt nog regelmatig aangevuld en/of aangepast met nieuwe informatie en bevat inmiddels de gedetailleerde gegevens van meer dan 1700 vliegtuigcrashes.

Bekijk het zelf op:
www.airwar4045.nl

DE BEVRIJDING VAN HET WADDENGEBIED

Terwijl op 5 mei 1945 Nederland officieel is bevrijd, is daar op de Waddeneilanden nog geen sprake van. De bevrijding van het Waddengebied verloopt niet synchroon en soms erg chaotisch. Pas weken na de Duitse capitulatie worden op Texel (20 mei), Terschelling (29 mei), Vlieland (31 mei), Ameland (3 juni) en Schiermonnikoog (11 juni) de Duitse troepen afgevoerd.

Vanaf 28 maart 1945 begint het tweede Canadese legerkorps aan een opmars naar het noorden. Begin april bereiken zij de grenzen van Friesland en Groningen. Op 15 april trekken de eerste Canadese eenheden Leeuwarden binnen. Om de stad Groningen wordt dan nog hevig gevochten. 18 april is de stad bevrijd. Daarna rukken de Canadezen op richting Delfzijl. In Delfzijl, bij Nansum en Termunten zijn zware Flak-batterijen, 12,8 cm, het zwaarste kaliber dat in Nederland is gestationeerd. De slag om Delfzijl duurt van 23 april tot 2 mei en de Canadezen verliezen veertig man. De dorpen in de omgeving worden zwaar beschadigd en de bevolking moet op de vlucht.
In Friesland trekken de Canadese troepen richting Afsluitdijk. Hier werd in mei 1940 gevochten en nu in 1945 gebeurt dat weer. Op 18 april vallen de Canadezen de Stelling van Wons aan. Duitse verdedigers doorboren met een luchtafweerkanon drie Canadese pantserwagens. Vijf bemanningsleden komen om en drie raken er gewond. Maar uiteindelijk is de Canadese overmacht te groot en geven de Duitsers zich over. De Stelling van Wons valt, maar de Canadezen kunnen de Afsluitdijk niet over. Zij moeten tot 5 mei wachten, wanneer de Duitse troepen in het westen van Nederland capituleren. Maar op de eilanden moet men nog langer wachten.

Terschelling
Op Terschelling laat de Inselkommandant op 17 april twaalf inwoners vastzetten op verdenking van deelname aan het verzet. Na 5 mei lopen de Duitsers nog bewapend rond en er zijn wat incidenten. De eilandbevolking heeft uiteraard genoeg van hun aanwezigheid, maar er komt nog geen hulp van de vaste wal. De Canadezen vinden dat ze wel genoeg offers hebben gebracht. Pas op 21 mei komen de eerste Britse en Canadese officieren op het eiland. De overdracht gebeurt uiteindelijk door Engelse troepen die op 29 mei met twee schepen op het eiland aankomen. De 1200 Duitsers worden ontwapend en de laatste verlaat op 5 juni het eiland. Met een aantal schepen vertrekken ze naar Bremerhaven.

Ameland
Op Ameland zag de bevolking in de verte de vlag al wapperen op de toren van Holwerd. Op dit eiland was de verhouding met de Duitse soldaten gedurende de oorlog ontspannen geweest. Toch lopen de spanningen aan het einde op. Dat er twee rivaliserende verzetsgroepen zijn, draagt daar ook aan bij: de NBS (Binnenlandse Strijdkrachten) en de OD (Orde Dient). De bewoners willen wel feestvieren. Ooggetuigen vertellen dat Duitse soldaten en feestvierende eilandbewoners dwars door elkaar liepen. De NBS neemt op aanwijzing van het geallieerd opperbevel het burgerlijk gezag over op 11 mei. Eindelijk, op 3 juni verlaten de Duitse troepen op eigen gelegenheid het eiland om via Terschelling naar Bremerhaven te varen. Dan kan het feestvieren pas echt beginnen.

Schiermonnikoog
Op Schiermonnikoog lopen de zaken allemaal anders. Op 15 april wanneer nog hevig om de stad Groningen wordt gevochten, vluchten 125 leden van de Sicherheitsdienst en de Sicherheitspolizei uit het beruchte Scholtenhuis de stad uit. In het Scholtenhuis werden gearresteerden gemarteld. Velen overleefden hun verblijf daar niet. De SD'ers en SS'ers steken met boten het Wad over naar Schiermonnikoog. Daar zijn ze niet erg welkom. De Inselkommandant laat ze bivakkeren in de kooiboerderij, een heel eind buiten het dorp. Men is beducht voor problemen met deze mensen die een afschuwelijke reputatie hebben. 25 mei komen de eerste Canadezen aan op het eiland. Als de 600 Duitse militairen op 11 juni vertrekken, is ook het laatste stukje Nederland van Duitse overheersing verlost.

Den Helder
Den Helder speelt een bijzondere rol in het bevrijdingsverhaal. Op 8 mei komen de eerste Canadese bevrijders bij het stadhuis aan. In de hierop volgende weken wordt Den Helder de verzamelplaats voor 70.000 Duitse militairen die het westen van Nederland bezet hielden. Hier worden zij op landingsboten gezet en overgevaren naar Wilhelmshaven. Maar dat gaat allemaal niet snel genoeg. Duizenden Duitsers moeten lopend op pad. In kilometers lange colonnes marcheren zij over de Afsluitdijk, door Friesland en Groningen naar huis.

COLOFON

Uitgave Atlantikwall in het Waddengebied/Visit Wadden
Voorjaar 2021

Coördinatie
Kees Terwisscha van Scheltinga

Redactie
Peter Saal, Theo Boiten, Niels Lahuis, Pim Sijbenga, Tjitske Tijtsma, Cecile Huitenga, Joke Schaapman en Kees Terwisscha van Scheltinga

Historische verantwoording
Peter Saal

Eindredactie
Tjitske Tijtsma en Cecile Huitenga

Foto's en afbeeldingen
Jonathan Andrew, Peter Saal, Nationaal Archief, Theo Boiten, Liberation Route Europe, Beeldbank WO2 (NIOD), Het Groninger Landschap, Jan Nieuwenhuis (Luchtvaart- en Oorlogsmuseum Texel), Mike de Bruijn, Amelander Musea (Bunkermuseum), Natuurmonumenten, Dirk Bruin (Bunkermuseum Wn 12H), Ilja Zonneveld, Jan Haringa (Stichting Bunkerbehoud Terschelling) en Ties Groenewold (Oorlogsmuseum Middelstum).

Ontwerp en opmaak
Basisontwerp:
G2K Creative Agency
DTP: NDC mediagroep
Projectmanagement: Jascha.nu

Drukwerk
NDC Grafisch Bedrijf
FSC gecertificeerd

Oplage
250.000 exemplaren

Verspreiding
NDC-weekbladenen Volle Zalen

Dit is een eenmalige informatiekrant ter afronding van het project Atlantikwall in het Waddengebied. Dit project is mogelijk gemaakt door het Waddenfonds en de drie Waddenprovincies.

© 2021 Atlantikwall in het Waddengebied/Visit Wadden

waddenfonds